

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

NYÓLCADIK ÉVFOLYAM.

III. és IV. füzet.

1877. Mártzius és April.

I.

Hittani szó a bibliai csudák érdekében.

Miután a bibliai csudák Kozma József f. szabolcsi esperes által nem csak megtámadva de ki is gunyolva lettek, az Ev. Prot. Lapban e tárgyban ugyan már nyilatkoztam, de csak a támadó levél nyomain. Nem mulaszthatom el előadni azt is, mit tart a Theologia, mint tudomány a bibliai csudák felől, s minő helyet foglalnak el azok a Theológiában.

Miután a csudák az isteni mindenhatóságnak a Gondviselés körébe eső tényei; azért előlről kell kezdenem.

I.

A Gondviselés fogalma.

A gondviselés általában Istennek világgondja.

Miután a teremtés célteljes isteni akarat nyilatkozata: tehát a gondviselés olyatén munkássága Istennek, a melylyel a teremtésben akart célokat végleges megvalósulásokra segíti: tehát a teremtés fogalmában már a gondviselés fogalma is adva

van, s az lesz a teremtésnek időtéri keresztül vitele a kitűzött célhoz. ¹⁾

Miután pedig a teremtésben már az ember szabad szellemisége is akarva van; tehát a gondviselés az emberi szabad szellemiséggel szemközt Istennek olyatén abszolút tekintése a kitűzött teremtési célokra, a mely az akart szellemiségek szabadsága megsemmisítése nélkül, de még is absolute a világot saját megfejtéséhez, idealitásához ²⁾ irányozza, tehát saját megdicsőülésére.

Istennek teremtői célja szigoruan véve egy lévén (a mely a gondoltnak akarásában, az akartnak szeretésében, a szeretetnek megdicsőítésében nyilatkozik) cselekvősége is szorosán véve csak egy lehet, habár e cselekvőség tere különbözik is, u. m. a természet világa, a történelem vagy szabad szellemiségek világa, és az idvtörténelem világa: vagyis a megdicsőítő istenország, hol a teremtés, mint teljesen realizált eszme isteni fényében és életteljességében jelenik meg.

Az első teren az isteni munkásság Fentartásnak (Conservatio) a másodikon Közremunkálatnak (Concursus, cooperatio cum causis secundis) a harmadikon Világigazgatásnak (Gubernatio) nevezhető.

Fogalmi állásponton tehát a gondviselésbe befoglalt hármas cselekvőség, mint a régi pr. dogmaticusok tanították ³⁾ elenyészik a teremtői akarat életteljességében, diadalmas haladásában ⁴⁾ az időn és teren, a természet és történelem világán keresztül a legfőbb célig.

2.

A gondviselés köre.

A fentebbi előterjesztés alapján állitható, hogy valamint ál-

¹⁾ Martensen, 199 l. Der Begriff der Vorsehung ist der entwickelte Schöpfungsbegriff; er drückt aus, dass Gott die Welt nur schafft, und erhält um sein Endziel, das höchste Gut zu volziehen.

²⁾ Lange Péter 336 l.

³⁾ Heppé, Braun. Keckerman Alting. 78. l. Heidam 357. l. Marcs 42. l.

⁴⁾ Braun. 1, 2, 12, 4. Providentia nihil aliud est, quam efficacissima Dei volitio, per quam ab aeterno voluit, ut res talis sit, tam diu existat, et hoc modo operetur. Quae efficax Dei volitio est ipsissima Dei creatio. Heidegger 7, 22.

talában az egész világ: úgy annak egész történelme is a gondviselés körébe esik.¹⁾

Nincs tehát alapja annak, hogy az Isten csupán az ember ethicus magatartására gyakorol befolyást, a természet világot pedig magára hagyja, saját törvényeire, p. o. ha valakit a villám megüt, ha tűz vagy zivatar valakinek vagyont semmivé teszi, azt szokták mondani, hogy az a természet vak ténye, azt nem Isten akará így s annak nincs vallásos célja. De ha valakit meglopnak, már ide szerintök az Isten megengedése van szükségök.

Ezen félszegü gondolkozásnál nincs megfigyelve, hogy minő roppant befolyást gyakorolnak a természeti események az ember erkölcsi életére az ő következtetéseikkel.²⁾

Itt oly dualismus áll a világ s a szellemi világ, az ember közé, mely seholsem létezik, hiszen a természetnek az emberrel való élő egységében van valóságos értelme. Az ember nem valami Deus ex machina a világon, a kinek a természetben semmi életbasiswa nincs. Sőt az ember a természetnek valóságos virágzása, culminatioja, hol már a teremtettség személyes létre, szellemi minőségre emelkedik: tehát benne a teremtés köre a Teremtő felé, ki szellem! visszahajlik, s az ember úgy jelenik meg a világon, mint annak legközelebb célja.

Alaptalan ama nézet is, mely szerint az Isten csak általában igazgatja a világot, de apró részletességekben nem.³⁾ Fentartja a nemeket, de azoknak egyesei gondján kívül esnek. Így p. o. azon ludak gágogása, melyek felébreszték a Capitolium öreit, szerintök, semmi magasabb impulsussal nem bír.

1) Polan. 6. 1. — 2) A villám, mely Luther barátját lesujtá, nemcsak Luther megtérésére, hanem Luther lelki ébredésével a világ történelmére határozó befolyással vala. — Azon tél, mely I. Napoleon táborát felémészté, a világesemények új áramlatát nyitotta meg.

3) Schenkel 602 lap. „Der Zweifel, ob die göttliche Weltregierung sich ebenso gut auf das Kleinste wie auf das Grösste erstreckt, ist, wenn auch auf paganistischen Standpuncte natürlich, auf christlichem dagegen der Ausdruck eines religiös und speculativ gleich unfertigen Bewusstseyns. Denn das kleinste ist ja als solches ein nothwendiger Theil des Grössten, d. h. des Ganzen. Und was am geringsten Theile sich ereignet, das ereignet sich am Ganzen selbst.“

De az azután mégis napnál világosabb, hogy egészen más leend a világtörténelem folyama, ha Róma bölcsőjében megfojtatik!

Alapnézetünket az Irás számtalan helyei igazolják.¹⁾

Ezt tanítják a confessionalis irományok.²⁾ Ezt tanítják az egyházi dogmatikusok, midőn a gondviselést universalis, particularis, és specialisra osztják fel.³⁾

Azonban az egyházi dogmatikusok bár a gondviselést, mint a világigazgató hatalom szeretettényét mindenre kiterjesztik, de határozottan elvetik a fatum stoicumot,⁴⁾ a mennyiben a világ háztartásában semmi vak szükségességnek helyet nem adhatnak, sem oly szükségességnek, a mely a teremtmények spontaneitását megsemmisitené. Sőt a gondviselést úgy fogják fel, mint az élő, öntudatos Istentől származó, s a teremtmények spontaneitását feltevő, és a creaturái szabadság körében mozgó munkásságot.

3.

A gondviselés lehetősége.

Állittatván egy felől az, hogy minden, a mi a természet törvényei, s a véges lények spontaneitása, s az emberi szabadság folytán történik, az Isten által vagy rendeltetik, vagy vezéreltetetik, vagy megengedtetik; — más felől állittatván az,

¹⁾ Rom. 4. 6. Col. 1, 16—17. Zsid. 1 - 3. Nehem. 9, 6. — 154 Zsolt 15. 147 Zs. 4, 8. Jób 37, 5. — Máté 6, 27. Mát. 10, 29. — Esai 26, 12 Jer. 10, 23. Péld. 16, 9. 21, 1. — Luk. 2, 1.

²⁾ Conf. helv. 6. — Gallica 8.

³⁾ Bucan. 150 l. — Polan 6, 8. — Calvin a singularis Providentiát is tanítja. „At vero fides altius penetrare debet, nempe, ut quem omnium Creatorem esse didicit, statim quosque perpetuum moderatorem et conservatorem esse colligat, neque id universali quadam motione tam orbis machinam, quam singulas ejus partes agitando, sed singulari quadam Providentia unumquodque eorum, quae condidit, ad minimum usque passerem sustinendo, fovendo, curando. — Mares. art. 13, 3. Pictet 2, 4. Wendel. Quae maxime fortuita, et contingentia nobis videntur, a Deo nihilominus reguntur. Van Til. 84 lap.

⁴⁾ Calv. Inst. 1, 16. 18. — Van Till 85 l. — Wolleb 1, 6. 7. Providentia longe abest a fato stoicorum.

Az aquinoi Tamástól származott, és az ágostai theologok által felkarolt „fatum christianum“ szónak nincs semmi stoicus tartalma, mert az az Istennek szabad ténye, ez pedig vak kényszerűség.

hogy az Istennek semmi önkényes s a természet törvényeit felfüggesztő beavatkozása, semmi kényszerítő akár az állati élet spontaneitását, akár az ember szabadságát megszüntető fatum nem fogadható el, előáll a kérdés a gondviselés lehetősége felől, vagyis: mint állhat meg Istennek szabad munkássága a világban a véges erői munkásság mellett?

A gondviselés Istennek munkássága lévén a világban, e tárgyról tehát a „miként“-kérdés fordul elsöben is elő, t. i. Miként munkálkodik Isten a világban közvetve-é, vagy közvetlenül?

E kérdésre egyelőre az felelhető rendesen, közvetve, és rendkívülileg közvetlenül, a mely munkásság a csudák körébe tartozik.

A közvetlen munkásság kizárja az emberi s véges erői munkásságot, épen ezért rendes nem lehet.

Az elsöt illetöleg elfogadtatván az isteni munkásság a közremunkálat korlátoltságában, ismét azon kérdés merül fel, hogy minö viszonyban áll az isteni munkásság az emberivel, s általában a véges erői munkássággal?

Ezen kérdésre Wolleb röviden így felelt: „Providentia causas secundas non tollit, sed ponit.“ Tehát a gondviselés felteszi a másod okok munkásságát, s így a végtelen erő a végesnek életmozgásában halad rendesen.

Ezt ismét aquinói Tamás így oldotta meg, hogy a hol két erő működik közre, ott a második az elsönek erejében, és általa működik, s így a véges okság a végtelenben.

Itt már a véges okság mint bekebelezett jelenik meg, nincs realis munkássága, csak állítólagos. Azért Quenstedt e nézetnek úgy keresett érvényt, hogy azt állította, miszerint nincs itt kettös munkásság, hanem ugyanazon egy t. i. az Isten minden dologra csak annak természetével megegyezöleg hathat, s így a szabad lényekre, a szabadság tevékenítése által hatand. Itt már Wolleb nézetének alapvonása emelkedik ki.

„Providentia causas secundas non tollit, sed ponit.“

De az is áll, hogy a causa secunda sem szüntetheti meg a causa prima, s absoluta munkásságát.

Áll az is, hogy Isten, mint *causa absolute prima* általában az általa akart létcél irányában halad és haladhat munkásságában: az isteni közremunkálat tehát az embernél oda irányul, hogy a szabad teremtettség maga is a létcél irányában haladjon. Itt már megjelenik az egység a munkásság duplicitásában a célnál.

Schweitzer Sándor a csomót ketté vágja a helyett, hogy azt megoldaná, midőn állítja, „hogy minden véges idői okságnak munkássági alapja Istennek determináló akarata: mert Isten az örök utolsó okság.”

A gondviselés tanban nem arról van szó szorosán, hogy mi a létezők egyetemének utolsó, örök oksága elvont értelemben. Ezen eszme a teremtés-tanba tartozik, hanem az isteni világigazgatás teleológiáját, s materialis bölcsességét megfejtetni a konkrét világfolyamban.

A gondviselés tehát tanilag sem absorptiója, sem subordinatiója a véges okoknak, hanem coordinatiója, összeegyeztetése s külső tárgyilagosságnak (legyen az akár természetünemény, akár emberi cselekmény) avval, a minnek bensőleg ethikus terén megtörténni kell.

Azon állítás, hogy Isten az utolsó immanens okság, itt semmit sem mond; mert a gondviselésben az Isten nem csupán mint immanens okság fogatik fel, hanem mint egyszersmind a világfolyam felett álló transcendentális okság is! a mely absolute bölcs, és ezért céljait a világteremtésben elérő okság is.

Isten a teremtésben nem lényegét tevő és motiváló: s így a világház igazgatásában is nem magát, hanem céljait keresi, hatalmát, bölcsességét manifestálja. Különbö az élő Isten helyébe egy pantheisticus bálvány, Jáhve helyébe egy Baál álland csupán.

4. §.

A transcendentális isteni akarásnak viszonya a természet törvényeiben és az emberben immanens akarathoz.

Azt, hogy minő viszonyban áll a transcendentális isteni

akarás a természetbeni immanens isteni akarathoz, nem lehet üres abstractiók által megoldani, hanem észzi bemenéssel a concret tapasztalásba.

Ha a természet országát vesszük szemügyre, a csillagokat és levegő eget, a köveket és a hegyeket, a növényeket és az állatokat, némely dogmaticusok abban egyeznek meg ugyan, hogy a természet, mivel a természettörvények alatt áll, életfejtekezésére nézve, az abszolút szükségesség országa, a hol minden nemcsak határozott okoknak okozmánya, hanem magok azon okok is meghatározva vannak, úgy hogy mindennek egy hajszálalig úgy kelle történni, a mint történik.)

Ezen állítás alkalmas ugyan annak megmutatására, hogy a világházban semmi esetnek, semmi véletlennek objective nincs helye, de a gondviselést, mint az isteni élet szabad munkásságát felemészti, s feleslegessé teszi, s a világ többé nem élő organismus, hanem oly élettelen gép leend, a hol a világgépész saját kezeit előre megköti, hogy a dolgok folyamán többé ne segíthessen. A teremtő kimeríti magát művében!

Azonban, ha a természetet mélyebben megvizsgáljuk, könnyű felfedezni, hogy e nézet hamis. Mert a természetnek csak egy részéről állitható azon merev lekötöttség a természet törvényei által, az is csak egy világfejletli korszakra szorítandó.

A geologia a genesis-sel (1. Móz. 1.) együtt azt tanítja, hogy a földtestnek támadásánál és kiképződésénél egymásután más és más potentiák, életprincipiumok (beoltott létecsirák) s velök új és más törvények törtek elő Istennek teremtői befolyása folytán.

Új állományok előállításokkal és fejlődökkel új törvényeket mutattak fel, melyek azon állományok előtt nem léteztek.

Igy tehát a mostani törvények öszlete legalább a tartamra nézve korlátolt. Ugyanez állitható azoknak terjedelmére nézve.

A csillagok futásában, a jegeczülés terén találkozunk ugyan bizonyos lekötöttséggel. De már a levegő ég az ő me-

teorologicus tüneményeivel ily lenyügző okságot legalább oly szigoru változhatlant nem mutat fel.

Igaz ugyan, hogy a hőségnek és hidegségnek egymásra hatása, a villanyos és delejes áramlat, a holdnak és csilagoknak attractiója, a hegyek és folyamok helyies viszonya stb. a lekötő szükségesség bizonyos fokával hatnak. — De már az egyes fellegek alakja, a szökő villámok szakgatott iránya, vagy az egyes szélvonal különös iránya az uralkodó szélnek körében, azon szigoru lekötöttséget nem tüntetheti fel, sőt a legutolsó végletben az egyetemes hatásnémi contingenst enged meg (természetesen nem az Istenre nézve!) a mi ama törvények által egyenesen célozva nem volt.

A kötetlenség még nagyobb fokával, s így még több esetlegessel találkozunk a növények országában.¹⁾ A fokozódó életfejlés fokozódó szabadságot, vagy szorosabban spontaneitást, önkényes életmozgást mutat fel. Az életet a növény kezdi.

Az elevenség már magában legyőzetése a makrokozmicus természethatalomnak az egyéni mikrokozmicus erő által, a mely ugyan munkásságában függ a makrokozmicus természet hatalomtól, de általa absolut minden le nem köttethetik, épen azért képes annak korlátait áttörni, s átmenni az általánosból, a nemből a fajba, a fajból az egyénibe. Annál fogva ezen egyéniesre-törekvésben az elevenség már bizonyos lappangó akaratot hordoz magában, azaz bizonyos önálló, s nem kívülről feltételezett munkásságot.

Az állati élet terén kifejtett események vagy objectiv vé-

¹⁾ Az egyik növény vidáman tenyészik, a másik elsatnyul. Az egyik gazdagon gyümölcsözik, a másik gyümölcstelen. Ezen esetek fügnek ugyan a növényegyed kisebb nagyobb erejétől, a talajtól, a helyzettől, az időjárástól. stb. — De hogy egyik fának épen annyi levele van, s e levelek ép oly nagyok, mint a minők, s hogy az átvágó szélsapás épen azon ágot sujtja le, melyet lesujt, s a másikat megkiméli, és hogy az egyik törzs gyengébb, s el törik, és hogy a két egyenlő erős közül a vihar ép azt töri el, melyet eltört, és hogy a leeső ág lombjával épen akkor ébreszti fel az alatta alvót, midőn reá már felemelve volt a gyilkosnak keze.... mindezeket senkinek sem sikerült a természet törvényeiből megoldani. Itt már egy specialis intézkedőre és intézkedésre vagyunk utasítva megoldás végett.

letlenségek lesznek, vagy pedig egy a legutolsó részletekig kiterjedő világháztartást, gondviselést kell elfogadnunk. ¹⁾

A mi t. i. a természettörvényével, és az ösztönnel szemközt véletlenségnek önkénynek tetszik, azaz olyanak, a mi megengedettett, de nincs a természet törvényei által meghatározva, azaz Istennek az egész teremtetést akaró akaratával szemközt nem véletlen, nem eset, nem önkény, hanem világrendező munkásságnak ténye.

Az Isten nem hathat a természet játékára, s az állati önkényre a nélkül, hogy a természet törvényeivel összeütközésbe ne jöjjön. De már ekkor az isteninek kell győzni. ²⁾

A szabadság az emberben már teljes alakjában tünetkezik, azonban az emberi cselekmények legnagyobb része nélkülözi a szabadság jellemét, s önkényessé válik.

Az ember csak Istenben szabad teljesen; mert itt áll öntudata teljes fejlemében. De már mint valamely bűnnek, s állati élet mozzanatnak szolgálja, szabadatlan.

A bűnös cselekmény nem észí, hanem észellenes cselekmény.

¹⁾ Már hogy a féreg ezen gyökérszerű állat bizonyos növényt keres táplálatul, az az ösztönből, mint beoltott törvényből oldható meg. De hogy ezen növényfajnak épen azon példányát rontja el, melyet elront, ez már nem az ösztön ténye. A vad állat két ember közül, hogy azt öli meg, kit megöl, az nem az ösztön ténye. Az ösztön csak a husevéssel foglalkozik, és az éhség lecsillapításával. Az állatnál indokot hasztalan keresnénk; mert az indok észít feltételez. Ez pedig az állatnál hiányzik. Itt csak az ösztön és az expectatio casuum similium működik általában. Az állati cselekményekben, mint észhiányban nem találkozunk akarattal, hanem csak önkénnyel; azért itt a szabadság nem realis, hanem annak csak jóslata és árnyéka.

²⁾ Ebrard. Durch seine — nicht pantheistisch todté — sondern theistisch kräftige Immanenz, durch sein allwaltendes Seyn in Pflanze und Thier, durch seine allmächtige Allgegenwart in ihnen, lenkt er das Naturspiel, und die Willkür, wie er will, macht dass dieses Schiff von Windstoss umgeworfen, jenes verschont wird, diese Frucht den von Mördern bedrohten schlafenden durch ihren Fall weckt, dieser kleine Sonnenblick aus Wolken den umdüsterten Wanderer erheitert, dieser Wurm den Kikajon des Jonas zernagt, dieser Fisch gerade dahin schwimmt, wo der Stater ins Wasser fiel, und dann gerade dahin, wo Petrus die Angel warf, und dieser Löwe des Androclus gerade dort einen Tritt that, wo ein Dorn verborgen war.“ — Ezen gondolat oly élő egységet mutat fel a világházban, mely bizodalmat lehel a szenvedő lelkébe, s az embert minden tekintetben fedezi, s imaképessé, s nyugodttá teheti.

Az önkényes cselekvés útján már tetemes összeütközés és zavar áll elő az emberi cselekvények között.

Itt tehát ismét a teremtést, s a teremtésben célját akaró transcendentalis isteni akaratnak tevékenynyé kell lenni, hogy az eredeti immanens akarat megvalósulhasson, s az emberi szabad cselekedeteket világfejléti álláspontjokon a célhoz, s a rosszat jóra fordítsa (legalább eredményében. A rossznak negative kell eszközölni a jót.)

Ezen szempontból állítá Schenkel is, hogy a szabadság tisztán egyéni tulajdon, s az ember, mint személy csupán bensőleg szabad. Mind az pedig, a mi megtörténik, s így az egyénnek belsejéből világfejléti álláspontra jut, az eredményére nézve egyedül a transcendentális isteni okságtól függ. A világfejlem pedig isteni végzés által intézett dolog, s így a világcél, mint annak keresztülvitele isteni okság munkája, de úgy, hogy az által az emberi szabadság csonkulást nem szenved; mert a gondviselés a másod okokat nem szünteti meg, hanem teszi. Az ember egyénileg elhatározza magát, kezdhet, de az eredmény Isten kezében van, a ki az emberi gondolat és cselekvés, az ember által nem észlelhető szálait csudálatraméltó ügyességgel illeszti be a világesemények hálózatába, mi által a gonosz világeseményi fejlétében jó célra fordíttatik, a jónak pedig, mint az istenileg akartnak örök tartósság, érdek és cél biztosítatik.

Csupán a jónak van reális élete. A gonosz csak áltény, és álélet. Isten — világ — s emberi rendeltetés-ellenes valami, (tehát tagadólagos) indirect munkásságra van elítélve. Nem szolgálhat magának, s a jónak végleges győzelmében ítéletéhez s önmegsemmisítéséhez jut. E pontnál veszi kezdetét a Theodicea.

5. §.

Rendkívüli közvetlen gondviselés.

A rendkívüli gondviselés körébe azon fényes közvetlenségek tartoznak, melyek a természet törvényeiből nem magyarázhatók ki; mert azok azon absolut szellemnek absolut, azaz közvetlen mindenhatósági tényei, erőnyilatkozatai, kinek első

ténye a teremtés, s a második az újjáteremtés, az új kezdet létrehozása volt a Krisztusban.¹⁾ Azért a csudáknak mindig szent történelmi jelleme van.²⁾ Ebrárd azt tanítja, hogy a csudák fogalmát a megváltás adja.

Lényegileg a csuda nem más, mint belépése a megdicsőült természeti rendnek a bűn miatt megzavart természet rendébe. A természet az emberben culminál, az ember a természet az ő legnemesebb virágzásában.

Már a csudák középpontja a Krisztus.

Miután pedig a teremtés az istenemberben jut legmagasb fejtekezési pontjára, tehát a csuda mint rendkívüli gondviselés, s mint a teremtői akaratfolyamnak kitünőbb erélye, oly mozzanat az isteni világháztartás rendében, a mely új fejlődési csomózat képzésére van irányulva.

A Krisztus, mint új teremtés új kezdet, új fejlődési csomózat a világtörténelemben az a b s o l u t c s u d a. Az ő fogantatása már a minden csudát feltételező belépése az örökkévalóságból született új életnek a megbetegült természetbe, feltámasztása pedig östypusa és középpontja minden egyes csudaténynek.

A csudák fogalmi előállítását a dogmatikusok következőleg adják:

I. A természet a bűn miatt megromlott. Emegromlott természettel szemközt a csuda úgy tűnik fel, mint természetfeletti és mint természetellenes.³⁾

De csak is a megromlott természettel szemközt lehet a csuda természetellenes, Istennek azonban, kitől a természet (az ő culminatio pontján: az emberben) eltért, egyenes normális ténye.⁴⁾

¹⁾ Ebrard. Das Wunder = das Schaffen eines Neuen.

²⁾ Martensen. Das vollkommene Wunder ist nicht zu trennen von der heiligen Geschichte, welche nicht nur das schaffende Wirken der Vorsehung im Allgemeinen offenbart, sondern das besondere Wirken der Vorsehung, um den wahren Vorsehungs glauben unter den Menschen zu begründen und zu stiften, und sich daher durch eine Reihe von That-sachen entfaltet, welche Zeichen und Zeugnisse davon sind, dass der Gott der Geschichte und des Gewissens auch der Herr der Naturgesetze ist. — Isten tehát Ura a természet törvényeinek és nem foglya!

³⁾ Stapfer 1, 96. Petrus Martyr 21. Alsted 291. Polan 2, 29. Wendelin 1019. Heidegger. Med. 1. 161. Endemann 74 §.

⁴⁾ Heidegger. 1, 161.

A megdicsőült új világban többé csuda nem történendik; mert a mi most a megromlott természettel szemközt csudának látszik, az, mint normalis életmenetel, és természetrend fog feltűnni.

II. A mostani természet törvényeit és rendét fentartó isteni munkássággal szemközt a csuda Istennek közvetlenes teremtői ténye, új teremtés. Innen van a dogmaticusok ama felosztása a világigazgatásnak közvetettre, és közvetlenre,¹⁾ a hol Isten a másod okok szolgálatával nem él.

III. A csuda önmagában sem természetellenes, sem észellenes; mert az épen tiszta tünetkezése az igazán észí, visszaállított, normalis természetrendnek, s azon eredeti viszonynak, melyben kellene állani a testnek a szellemmel.

Nem természetellenes; mert a csuda csak egy magasabb életelv áttörése. Már pedig a föld geologicus átalakulásában hasonló áttörések a fejlődés feltételeinek tekintetnek.

Nem természetellenes; mert a természet nem öncél, nincs önmagában végcélja, hanem a teremtői akaratban, s így végcélja szellemi. A világ végcélját előmozdító teremtői intézkedésekről nem állithatni, hogy a természettel ellenkeznének.

Nem is észellenes; mert a csuda mindég szent történelmi, istenországi jellemmel bír általában: tehát végcélja erkölcsi,²⁾ s az erkölcsi észellenes nem lehet soha.

IV. Tartalmokra nézve a csudák α) vagy substantialis csudák, melyek a természet megdicsőülését részletesen előidézik, p. o. a halottak feltámasztása, a betegek gyógyítása, a Krisztus feltámadása. Izraelnek átmenetele a veres tengeren. Ezek céljaikat magokban hordozzák.

β) vagy symbolicus csudák, vagyis oly külső események, melyek céljaikat nem hordozzák magokban, azaz általok csak egy magasabb jövendő igazság adatik elő jelvényesen, p. o. az 5000 ember megvendégeltetése a pusztában, a fügefafa megátkozása és elszáradása.

Ezek ismét vagy megváltási csudák, mint a pusztai meg-

¹⁾ Heidegger 1, 159. Polan. 6, 7. Alting 80. Calvin 1, 17, 1.

²⁾ Endemann. Habent finem moraliter bonum.

vendégeltetés, vagy pedig a Krisztus birói hatalmára vonatkoznak, mint a fügefa megátkozása.

Némely csudák substantialis, és symbolicus csudák együtt egyszerre, p. o. Izraelnek átvonulása a veres tengeren. Ez Izraelnek substantialis megszabadítása, és symbolicus jelezése, typusa a bünök Aegyptomából való kivándorlásnak, a szolgáltságnak ezen házából. Ilyen a szélvésznek lecsendesítése is.

γ) Ide tartozik a jövendölés is, a mi nem egyéb, mint a prophéta lelkében véghez ment belső kijelentés. Ez is közvetlen ténye az abszolút szellemnek.

V. Formailag a csudák a természet törvényeihez lehetőleg alkalmazkodnak, s így basisok természetes, p. o. az aegyptomi csapás. — Van összekötési pontjok, p. o. a gyógyításoknak. — Van analogiájok, p. o. a delejes betegséggel. Ez különösen a jó sok látásaiban mutatkozik.

Ott hol az új élet még nem fejlődött ki, az isteni kijelentés a lelki élet alsóbb passiv állapotához alkalmazkodik, p. o. az álmokban és visiókban, különben pedig a magasabb szellemi fejlettségéhez alkalmazkodik, p. o. Esaiásnál.

Itt találkozunk egy második magasabb törvénnyel: t. i. a vallási igazságok az ember saját szabad szellemi fejlettségéhez alkalmazottan jelentetnek ki. (Esaias. Jeremiás) A történelmi megjövendölései egyes eseményeknek a visio alakjában közöltetnek. (Dániel. Ezekhiel).

Azonban a leggyöngédebb alkalmazkodással a természet törvényeihez, épen az abszolút csudának a Krisztusnak világba lépésénél találkozunk, a hol csak ott van mellőzve a természet közremunkálása, a hol az, abnormis helyzete miatt a célra nem szolgálhatott.

Innen látható, hogy a csudák előadásánál azon negatív meghatározással, melyet az iskolák sokáig használtak, nem elégszünk meg, hanem pozitív meghatározásig emelkedünk, mely szerint „a csuda a világot akaró isteni hatalomnak abszolút erőnyilatkozata, δυναμις = ténye.

Nem helyeselhetjük tehát a rationalisticus Brettschneider

azon állítását, hogy az Isten a természetnek egyszer megállapított törvényeit nem lépheti át;

mert α) ezen törvények a magasabb principiumok előtérése s életbe lépésénél tényleg már megváltoztak, mint ezt a geologia a világeképződésnél a maga részéről is igazolja.

mert β) azon törvények csak a természet életfejtekezési törvényei, úgy hogy a természet csak ezen törvények korlátai között tünetkezhetik, de nem a világot akaró Isten életkijelentési törvényei is.

Ha nincs kifogásunk az ellen, hogy az isteni teremtői akarat a világot létrehozza dynamicus hatással: úgy az ellen sem lehet észzi kifogásunk, ha azt, a mit az emberi céllességek elhatározás elrontott, s hamis azaz céllességek fejlődésre vitt, folytatatólagos teremtői akaratával dynamicus hatásával a célhoz vissza fordítja.

Nem lehet ez ellen észzi kifogásunk azért sem, mert Isten soha sem szünhetik meg a teremtés házában absolut ura lenni; és mert Isten absolut szentségével, és örök szeretetével fogalmilag ellenkezik, hogy az eseményeknek közönyös nézője legyen. Már ily közönyös Isten sem a vallás, sem a józan ész Istene nem lehet, a keresztyénség Istene pedig soha. Már pedig a keresztyénségnek Istene sohasem lehet más, mint a bibliai Isten; mert nekünk keresztyénekül más objectiv jellemű istenismereti forrásunk a Biblián kívül nincs, és nem is lesz.

Kozma József tehát indokolhatlanul cselekedett akkor, midőn a bibliai Isten nyilvános becsmérlésével, sőt káromlásával (mert hiszen vétkesnek lenni állította!!) a keresztyénségnek külön Istent adott.

De helytelennek nyilváníthatjuk a ker. hittudomány részéről azon állítását is, hogy a csudáknak hely ne adassék többé a tanításnál.

Erre elsőben azt feleljük, hogy ezen követelés az evangéliumilag reformált egyház tanrendszerén egyáltalában nem alapszik: tehát merően önkényes.

Láttuk a fenebbiekben, hogy a ref. egyház. dogmaticusai

a csudatant sajátokká tették, s igenleges értelemben tárgyalták le. Nem is tehettek másként; mert az ő tanhatározó könyvek más nem lehetett, mint a Biblia!! Ez a „terminus sacer“, melyen át sarkalatos, azaz elvhű protestáns nem léphet.

Másodszor. A reformált egyház a multakra nézve Bibliája alapján a csudát tanilag el nem vetheti;

mert a Krisztus maga a legnagyobb, az abszolút csuda! Ettől pedig elszakadnia nem volna egyéb szomorú öngyilkosságnál!

Továbbá az egyház képződése az embervilágban oly tény, a mely már határozottan az új teremtés jellemével bir.

De igenis végtelen leend az evangéliumilag ref. egyháznak istenbeni örvendezése, ha a jövőre nézve a csudák szükségesek nem lesznek. De ez csak akkor történhetik meg, ha az emberiség, s benne a természet oly felséges normalis irányt vesz, miszerént életfejleme a dicsőséges természetrenddel, az idealéval összeesik. s a világ Istenországgyá szentesül át: akkor az Istennek utai a világon át nem fognak többé csudakul feltűnni, hanem normalis tényekül.

„Jeder — mond a jánoslelkű Martensen 205 lapon — der ernsthaft an eine fortgesetzte Schöpfung, und damit an eine lebendige Vorsehung glaubt, nimmt auch Wunder an; d. h. neue Durchbrüche des göttlichen Willens sowohl in der Welt der Natur, als in der Welt der Geschichte.“

Hozhatnék még más érveket is fel, p. o. Neanderét, az utólsó egyházatyáét. De ez a pectoral Theologia nemes gyermeke, csupán, ott bir súlylyal, hol már a keresztyénség a szivbe is behatolt. Felhozhatnám a vallás-bölcsészeti érveket, de ezek speculativ jelleműek lévén, nem a Bibliából indulnak ki, habár ennek támogatására jöttek.

Maradtam szigoruan a német Akademiáknál, hogy lássa Kozma József, hogy az én megtámadott tanom az Akademiák tana is. De ő csupán Langra, a ki már meghalt és beszámolt,

és Feuerbachra, ki szintén meghalt, támaszkodhatik, de oly Akademiákra nem, hol a Biblia még „fons et regula fidei“ mint ezt a nagy Reformátorok proclamálták.

Dr. Heiszler József.*)

II.

Sinai Miklós gyűjteményéről.

A magyar történelem iránt a 18-dik században kifejlődött érdekeltség egy részről, más részről nyilvános gyűjtemények, könyvtárak és levéltárak hiánya vagy hozzáférhetlensége hozta magával, hogy egyes tudományos férfiak, — különösen a 18-dik század végétől kezdve, — az ország különböző részeiben nagyobb gondot kezdtek fordítani a történelmi és irodalmi elszórt emlékkincsek gyűjtésére. Egész a jelen század elejéig nem lévén közintézet Magyarországon, mely tervszerűen gyűjtse és megmentse a veszendő emlékeket, ezen férfiak gondosságának lehet köszönni azon kincs legnagyobb részének fenmaradását, mely most már a nemzeti muzeum vagy az Akadémia könyvtáraiban állandóan elhelyezve van. Például a magyar nemzeti muzeumnak mind könyvtára, mind kézírattára, el lehet mondani, hogy csak felényi becsü volna a Jankovich

* Szabad legyen az általam különösen tisztelt szerző becses cikéhez egy rövid észrevételt tenni.

Sajnálunk lehet, hogy Kozma József ur neve, egy komoly és szent ügyben, általunk ennyire celebráltatott. Ő szegény, a maga részéről aligha érdemelte ezt a torturát; mert bizonyosan azon egyszerű s becsületes magyar emberek közül való lehet, a kik távolról sem birván fogalommal a theologiai tudományok mai állásáról, a mi moderneink tüntetéseire elhitték, hogy ma már minden valamire protestáns hittudós és lelkes épen ugy csufolja a Krisztus istenségét, a szent háromságot, a csudát stb. mint a mi modern barátaink, akiknek valóban gratulálhatunk nagyszerű felfedezéseikért s a mai theologiai tudományosság színvonalán álló, azaz hogy félrevezetett s hitőkben megzavart tanítványaikért. — „Szükség hogy legyenek botrányok, de jaj az embernek a ki által a botrányok lesznek. Valaki megbotrányoztat egyet e kicsinyek közül kik én bennem hisznek, jobb volna annak hogy egy malomkövet kötnének a nyakára és a tenger mélységébe vetetnék;“ — monda az Idvezítő. Szerkesztő.

Miklós és Horváth István gyűjteményei nélkül; valamint az is kétségtelen, hogy a Nagy István septemvir gyűjteményének az országból kimenni engedése által nemzeti közintézeteink kipótolhatlan kárt vallottak.

Debrecenben a 18-dik század végén három nevezetesebb emlékgyűjtő élt, Sinai Miklós, Veszprémi István és Nagy Gábor.

Veszprémy István, a Biographia Medicorum tudós szerzője mind könyveket, mind kéziratokat gyűjtött. Könyvtára legnagyobb részben a debreceni főiskola könyvtárába jutott, de kézirati gyűjteménye jóformán szerteszóratott. Már Toldy Ferencz panaszkodik, hogy a Veszprémy gyűjteményében volt egyik legnevezetesebb magyar nyelvemlék — a Kazzai Karácson végrendelete — sehohsem találhatik.

Sinai Miklósról is kétségtelen, hogy nagy történelmi, különösen a magyar protestáns egyháztörténelemre vonatkozó gyűjteményei voltak. E gyűjteményeket azonban azon catastropha, mely Sinait élete végén érte, részint elmerítette, részint a szelekbe szórta, bár nem tudom megmondani, hogy a Sinai gyűjteményének szétmállása már Sinainak életében megkezdődött-é, vagy csak halála után. A történettudomány barátai és a véletlen szerencse azolta sok egyes darabot megmentettek, némelyik egyenesen a pusztulás torkából ragadtatott ki, de az előttünk ismeretes megmaradtak mellett talán a nagyobb résznek elveszését vagy eltévedését kell fájlalnunk. — Sokan, talán nem egészen alaptalanul, úgy vélekednek, hogy e gyűjteményt a Polgári Lexicon szerzőjének Buday Ferencznek, és Esaiásnak közelebbről kelle ismerniök és felhasználniok, mert a Debrecenben és környékén ismeretes segédforrások nem elegendők arra, hogy a Polgári Lexicon létrejöhetségét megfejtsek. — Azonban a Sinai gyűjteménynek a Budaiakhoz való viszonyáról én eddig részletesebben mit sem tudok.

Ez alkalommal a Sinai gyűjteményre nézve én is kívánom néhány biztos nyomra vezetni, különösen a protestáns egyháztörténelem barátait. Azt szándékozom nevezetesen bizonyítani, hogy a Veszprémy, de különösen a Sinai gyűjteményének egy

része a Nagy Gábor kezeibe, és innen a nemzeti muzeum könyvtára illetőleg kéziratárába került.

Nagy Gábor e század elején Debrecen legtekintélyesebb ügyvéde volt. Már kora ifjúságában benső barátságban élt azon kor sok nevezetes irodalmi férfival. Kazinczy Ferencnek hozzá írott számos levelei — melyeknek eredetije a nemzeti muzeumban van — tanuskodnak azon benső viszonyról, melyben 1797 óta vele állott. Kazinczynak némely pöreit vitte, neki több ízben pénzt kölcsönzött, s irodalmi ügyeibe is teljes bizalommal volt beavatva, még azon feszült viszony idejében is, melyben Kazinczy Debrecennel a Csokonay-ügy miatt állott.

Csokonayval szinte közeli barátságban állott. Többször adott pénzt neki kölcsön, ruhára és csizmára, zongoráját több hónapig átengedte használatára. A zongorát azért kérte el tőle Csokonay, mint ugyancsak a muzeumban levő leveléből kitetszik, hogy „a muzsikus deákoknál — és csak egyedül náluk — található originálokból lekótázza és clavirra alkalmaztassa a Lavota és mások compositióikat.“ (Nemz. muzeumi könyvtár 959 quart. hung.)

E férfi, ki még ezenfelül igen széles történelmi ismeretekkel bírt, kora ifjúságától kezdve, bár maga keveset írt (néhány kisebb cikket a Tudományos gyűjteménybe), de egyike volt a legszorgalmasabb gyűjtőknek. 1836 táján elhagyta Debrecen, és Budára ment lakni, gyűjteményét is magával vivén. De az addig vagyonos férfi itt részint szerencsétlen családi körülmények, részint más sorscsapások miatt mindinkább szigorú anyagi helyzetbe jutott. A forradalmat túlélve 1857-ben gyűjteményét árulta, s mint Mátray Gábortól, a Nemzeti muzeum volt könyvtárnokától tudom, sirva kérte őt, vegyék meg bármi csekély áron, hogy ne legyen kénytelen kültöldre adni el. Mátray közbenjárására sikerült is kivinni, hogy gyűjteményét a muzeum könyvtára vette meg mintegy 2500—2700 forinton. Maga Nagy Gábor késő vénségben halt meg Budán 1861-ben. Az alacsony termetű meggörbült férfi ősz hajával, kék köpenyegében egyike volt a főváros utszáin a legfeltünőbb és legösmertebb alakoknak.

A mult század utolsó éveiben, a 2-dik József uralkodása közepén fogamzott meg gróf Szécsényi Ferenczben a nagy gondolat, összegyűjteni a magyar történelemre, irodalomra és műveltségre vonatkozó könyveket, okmányokat, emlékeket mind a külföldről, mind a hazában, és ezen gyűjteményt a magyar nemzetnek ajándékozva, egy magyar nemzeti muzeumnak vetni meg alapját. Nem ismert a nemes gróf fáradságot és költséget e tekintetben, s még azután sem szűnt meg folytonosan gyarapítani gyűjteményét, midőn azt 1803-ban a nemzetnek ajándékozta. Összeköttetésben állott a külföld nevezetesebb tudósaival, gyűjtőivel, antiquarjaival, valamint a haza különböző vidékei és tudományos férfjaival, többek közt a debrecenieikkel is.

Gróf Szécsényi Ferencz és neje a lelkes gróf Festetics Juliánna, a mint tudjuk, mindketten a Csokonai legnagyobb pártfogói és jóltevői közé tartoztak. A Csokonaival kezdett ismeretséget a gróf felhasználta arra is, hogy vele a nemzeti muzeum gyarapítása ügyében összeköttetésbe lépett. — Csokonai például egy 1803. Jan. 19-ikén gróf Szécsényi Ferenczhez írott levelében*) ajánlkozik a dr. Földi János iratai és gyűjteményeinek az özvegytől illő áron megszerzésére. Ugyanezen levélben írja: „Nevezetes diplomatica (és többnyire originalis) gyűjteménye vagyon itt Debreczenben Nagy Gábor barátomnak, mely mintegy XX tomusra terjed kisebb nagyobb foliántba.“ Hogy a gróf más uton is összeköttetésbe lépett a debreceni körrel, mutatja 1803. Jan. 30-ikán kelt levele Csokonaihoz, melyben írja, hogy „Nagy Gábor prókátor urtól a diplomatica collectiója I. tomusa iránt magától vettem levelet, melyre már válaszoltam is; csak arra kérem az Urat is, hogy annak képes árát szabja, és a többi XIX tomusoknak lajstromát is velem közleni ne sajnálja. Néhai dr. Földi János irásai mivoltok és árok iránt bővebb tudósítást várok az Úrtól.“**)

*) Csokonai minden munkái. Kiadta Schedel Ferencz, Pest 1844. 887-dik lap.

***) Csokonai minden művei. Kiadja Schedel Ferencz. Csokonai élete LX-ik lap.

Nincs ugyan tudomásom róla, hogy ez a vétel ekkortájban megtörtént-e Nagy Gábor és gróf Szécsényi között, de kétségtelen előttem, hogy azon nagy gyűjteményes kézirat, mely a nemzeti muzeum Szécsényi könyvtárában „3180 fol. Lat.“ szám, és ezen cím alatt őriztetik: „*Analecta manuscripta res cum primis Hungariae religionarias et publ. politicas idiomate diverso pertractantia. Collecta per Gabrielem Nagy. Volumen I. Annorum 1760—1774*“ ugyanaz a Csokonai által említett. Hogy ez a kézirat nem a Nagy Gábor egész gyűjteménye megvásárlásakor jutott a nemzeti muzeumba, mutatja az, hogy a Szécsényi gyűjteménybe van beírva a catalogusban, míg a többi Nagy Gábor neve alatt fordul elő.

3188 fol. Lat. szám alatt ugyancsak a muzeum kéziratgyűjteményében ez áll: „*Analecta Gabrielis Nagy, Tomus LXVII. Sinai per, melyet a néhai Sinai Miklós tulajdon kezeirásából, mely fiánál Sinai Gábor urnál feltaláltak, leírtott Nagy Gábor.*“ Ugyanezen kézirat végén Zámboi Ferencztől több érdekes megjegyzés áll Sinainak egy másik, különben szinte ismeretes művéről: „*Vindiciae contra D. Ludovicum Domokos et Asseclas ejus. Per Nicolaum Sinai, 30 annos professorem ordinarium.*“ A megjegyzések a Sinai pör és ezen Vindiciae közötti különbségekre vonatkoznak.

3123 fol. Lat. alatt ez van: *Collectio Nicolai Sinai Prof. Hist. Debrecinensis, 14-tus Tomus Analectorum Gabrielis Nagy.*“ Kemény fél fedélben levő csonka codex, kezdődik a 471 és végződik a 846-dik lapon. Kezdődik ezen: „*Nomina et series dignitatum in magno Principatu Transylvaniae, ex manuscriptis Josephi Benkő et Joh. Seiwert.* (Sinai kezeirása) Nagy Gábor ezt írta rá: „*Adnotationibus meis aucta. Gabr. Nagy.*“

Az 514 lapon Sinainak egy sajátkezű festése egy egész folio lapon, mely a „*Marmor sepulchrale Emerici de Perény in Oppido Terebes*“ ábrázolja.

Az egészre megjegyezhetem, hogy csak maga ezen töredék igen sok okmány másolatot, a jesuitákra és a prot. egy-

háztörténelemre vonatkozó sok érdekes, részben ismeretlen adatot foglal magában.

3172 fo l. Lat címe ez: *Missiles Anonymi ad Nicolaum Sinai, relationes super diversis Manuscriptis historiam et Reformationem Hungariae respicientibus continentes. E collectione Gabrielis Nagy.*“ Ezen leginkább protestans egyháztörténelemre vonatkozó jegyzeteket Nagyszombatból küldte valami magát megnevezni nem akaró ismerőse Sinainak. Például tudósítja benne Sinait, hogy az Otrókocsi Főris Ferencz egyháztörténelmének eredeti kézírata ott van, „melyet azonban oly szorosán őriznek, hogy illustrissimus Kollár sem juthatott hozzá.“ A levél végén írja: „Originale exemplum manuscriptum Continuationis Wolfgangi Bethlenianae; nec hoc est in Bibliotheca, verum apud bibliopolam hujatem Kraus vocatum, sed qui indicat illud 1000 florenis.“ (?)

3176 fo l. Lat. alatt: *Weszprémy Stephani notata autographa. E collectione Gabrielis Nagy.* Jegyzeteket foglal magában Veszprémi kezével a magyar orvosokról, Balsaráti Vitus János, Blandrata és másokról.

Látnivaló ezekből, hogy a Veszprémy és különösen a Sinai gyűjteményéből sok darab jelenleg a muzeum könyvtárában van. Nem vólt célom ez alkalommal mindet elősorolni, az említettekén kívül még számos p. o. Sinayanum van csak az én tudtommal is a muzeumban; csupán ráakartam mutatni néhány csatornára, melyeken ezen első sorban Debrecent illető történelmi gyűjtemények Debrecenből kiszivárogtak.

G é r e s i K á l m á n,

III.

A protestantizmus mint társadalmi elv, különös tekintettel Magyarországra.

(Folyt. és vége.)

A fentebbiekben körvonalozott két mezőn kívül kevés örvendetest bir felmutatni prot. egyházunk akár tudományos theologiai munkásságát, akár praktikus vallás-erköleszi s egyházi életét tekintjük.

Tudományos theologiai munkásságában minden nagyobb szabású alkotástól, sőt még a külföldi haladás szabad követésétől is folyvást visszatartotta protestantizmusunkat az a rettenetes elnyomás, mely a 17. század eleje óta egész a legújabb alkotmányos korszakig vállaira nehezült. A 16. századbeli polemico-practikus irodalom erőszakos elfojtása után csak titkon vagy külföldön világot látott, de hovatovább ritkuló munkákban adhatott prot. egyházunk a maga vallási tudatának tudományos kifejezést, mert az abszolutizmus által meghonosított s jobbára jezsuiták kezelte censura első sorban épen az „eretnek és rebellis“ prot. írók műveivel éreztette lidércnyomását. E miatt az irodalmi tevékenység lassanként csupán a káték, liturgiális könyvek és predikációk közrebocsátására szorítkozott, de a tudomány-igényelte szabadság hiányában ezek is minden kritika nélkül, sokszor éktelenül megollózva kerültek ki a censura kezéből. Mindössze is csak a templomi és az iskolai szabad szó tartotta meg a magasabb tudomány iránti érdeklődést, és a külfölddel való közvetlen, de sokszorosan korlátozott összeköttetés képesített kevés egyeseket arra, hogy a külföldi tudományos színvonalat megtarthassák. Egészben véve pedig elmaradtunk, elcsenevéstünk oly elszomorítólag, hogy az idők legújabb fordulata nélkül valószínűleg a végelgyengülés lassu halála várt volna reánk.

Most a tudományos mező kopárságát megfelelő meddőség kísérte a gyakorlati egyházi téren is. A hosszas külső nyomás alatt elszigorodott prot. tudat nemcsak hogy a szorosán vett egyházi élet körén kívül nem volt képes hatni, de még az egyházilag megszabott formákban sem tudhatott szabadon mozogni. Az egyház a maga szervezeti alakulását nem volt képes bevégezni s még csak egy általános, az egész magyar és erdélyországi reform. egyházakat képviselő nemzeti zsinatot sem tudott tartani. A belmissio és rendezett administratio hiányában az üldözés viharai, a katholicizmus szünetnélkül való lélekhalászásai által prot. egyházunk hiveinek száma oly megdöbbentőleg csökkent, hogy a folyó század eleje alig pár főuri családot számlált Királyhágón innesi egyházunkhoz a 17.

század elején még tulnyomóan prot. főnemességből. Azon kívül az anyagi viszonyok rendezetlensége, számos családok kihalála, az a szüntelen tartó bel- és küllháboru, s főként az elfojtott állami életetet kísérő ipar- és közgazdaságbeli általános elszegényedés prot. egyházunk anyagi erejét is annyira megromgálta, hogy vérző szivvel, de tétlenül kell még mai napság is néznie, hogyan sorvadoznak az idegen felekezetek és nemzetiségek közé ékelt egyházai s hogyan mentek s mennek néhol még ma is tönkre az egykor szépen virágzó gyülekezetek. (pl. az erdélyi és a felső tiszai desolata egyházak.) E szomorú időkben csupán a rettenetes áldozatokkal fentartott iskolákban volt életet adó vér, míg az 1867-ben beállott alkotmányos korszak egyházunknak is meghozta a szabadulás óráját.

Hogy e szomorú időkben maga is vérszegény, egyháziilag elgémberedett protestantizmus társadalmilag egyetlen magasabb szabásu alkotást sem létesített, az a dolog természetéből s a helyzet megfigyeléséből könnyen érthető. Hogy lehetett volna prot. egyházunk a világ világossága akkor, midőn nála is elborult a lélek s csak tengéletben vánszorgott a test! Hogy lehetett volna a föld sava, mikor maga is közelállott ahhoz, hogy megizetlenüljön! Hogyan emelkedhetett volna társadalmi missio-tudatra, mikor saját szervezetében is meglassult a vérforgás! Hogyan kezdhetett volna belmissiói vállalatokhoz, hitet, vallást, ker. szeretetet, tiszta erkölcsiséget előmozdító nagyszerű kísérletekhez, mikor saját magának is annyi volt a baja, hogy Aranyként „azt sem tudta szegény mék lábára álljon!”

Hogyan indíthatott volna harcot a tudatlanság ellen, vagy a tudós kincseitől elvakított s a nagyszerű emberi találmányoktól elbódított hitgunyolók ellen, mikor maga is gyenge volt a tudásban és erőtelen a tév-tudás gögjét megszégyenítő hitben!! Nem; neki várni kellett, míg belől saját testében megpezsdiül a vér, míg erőhöz jön, készülteket tehet, berendezkedhetik, fegyvereket gyűjt, s köz-szellemet teremt.

És az idő közel vagyon, és immáron el is jött, midőn a prot. egyház háromszázados fogsága után szabadságot nyerve. teljesen visszaadatott önmagának. Közéletünk minden ízében

megújulván, egyházit éren is láthatók az örvendetes jobbrafordulás jelei. Már maga azon tudat általánossá létele, hogy dolgaink megdöbbsentő szervezetlen és elmaradott állapotban vannak, tagadhatlanul haladásnak mondható oly viszonyok között, hol, mint nálunk, sok ideig épen erönk tulbecslése s dolgaink képzelt virágzó állapota minden komolyabb kezdeményezéstől visszatartotta az általános munkaerőt, mitsem törödve egyes távolablátók vészjósló intelmeivel. Az elmaradottság ez általánossá érlelődött tudata megmozdítá elvégre a szunyadozó elemeket is, elannyira, hogy ma már egyházi életünk minden mezején mozgást, készülődést, itt-ott szép folytatásra jogosító kezdetet is látunk. Az egyházi irodalom és tudományosság százados átka, az a szerencsétlen helyzet, hogy az író olvasó közönséget s ez viszont írókat nem kapott, egy-két jóra való egyes kezdeményezése által lassanként megszüntetettvén, egyházi s irodalmi viszonyaink jelentékeny javulást mutatnak. Az idöszaki sajtóban, melyet még alig egy évtized előtt egyetlen heti lap képviselt, a vérmes reményeket is meghaladó lendületnek örvendünk, bármennyire is magukon viselik az újabb keltü vállalatok a kezdetlegesség bélyegét. A lelkészek tudományos képzése érdekében megindult irodalmi vállalatokon, s a maholnap általánossá váló lelkészi értekezleteken folyó önképzési törekvéseken kívül, törvényhozásilag is csaknem minden kerületben történtek figyelmet érdemlő javítások a leendő papság tudományos és gyakorlati képzése érdekében. Az egyetemes magyar reform. egyház külső szervezetének javítása ügyében, bár egyidőre nem sikerült, de hisszük végleg meg nem hiúsult lépések tétettek. Az egyház belső organizmusának általánosan érzett hiányai, célszerűbb vallás-erkölcsi nevelés, okszerűbb népiskolai és középiskolai vallásoktatás behozatala által céloztatnak eltávolíttatni, illetőleg pótoltatni. Az egyházak anyagi rendezése körül törvényhatósági testületek, sajtó és egyesületek útján a hivatalnokok korszerűbb díjazása, nyugdíj és gyámolító intézetek alapítása és rendezése által, megbecsülhetlen horderejü mozgalom támadt, s részben már kezdeményezések és intézkedé-

sek is történtek. — Mindezek beszédes jelei annak, hogy megmozdultunk, hogy munka után látunk, hogy tengődésinket élet kezdi felváltani. Mert bármily sok is az üres beszéd és a haszontalan cikkezés, bármily sok a vezényszó és nagy az ingadozás a cselekvésben: mégis az az egy tagadhatlan dolog, hogy az utóbbi tíz év alatt, a megelőzők soványságához képest, örvendetes javulás történt egyházi életünk minden körében.

Azonban nem szabad szem elől téveszteniünk, hogy mindez nemcsak hogy nem elég, de az idők megnehezülését s főként a társadalom mai sebeit tekintve oly édes kevés, hogy szinte a semmivel határos. Az a vérmozgás, melyet a hazai protestantizmus jelenleg mutat, még most csak saját körében maradó nedvkeringés, melyből a rajta kívül eső társadalom semmi vagy nagyon kevés tudomással bír; holott nekünk épen az volna a hivatásunk, hogy az általunk prot. egyház által képviselt elveket bevigyük a nagy világba s érvényesítsük a társadalom minden rétegeiben és minden viszonyaiban. Mert bármily szépen megindult is a magyar ref. egyház fájának tavaszi rügyezése, mindaddig, míg a nedvforgás csak az egyház testében marad, nem az vagyunk, mivé lenni hivatásunk volna, t. i. a föld sava, a társadalom, kovásza; hanem vagyunk, mint a kath. egyház, bizonyos számú érdekeltek szövetsége, egy társulat, melytől a multban elkövetett tévedéseiért, a közvetlen hasznot tekintő modern köztudat vagy közönnyel vagy számalommal fordul el, ha ugyan nyílt ellenségképen kardot nem ránt ellene. A protestantizmus, mint a ker. hit és ker. szeretet társulattá szervezett oly képviselője, mely nem egy csalhatatlannak nyilvánított egyén érdekeinek vakeszköze, hanem az emberiség valláserkölesi jobbulását célozva, mint a Krisztusban megvalósult ideal tanítása és életpéldája után törekvő szentek közössége, jogos létezésre csak akkor tarthat igényt, ha az emberiség szünteleni tökéletesítésének elvét nem csupán a maga elvontságában, s egy zárt társaság szűk körén belől hirdeti, hanem ennek egyszersmind concret alakot képes adni a társadalom összes viszonyaiban. A protestantizmus nem pap-

vallás, vagy papok vallása, hanem emberek vallása, nem egyházi vallás, hanem társadalmi vallás; más szóval: a protestantizmus, épen mint édesanyja, a Krisztusból kiáradt kereszténység, oly erő és olyan kovász, mely az egész embert, az élet és társadalom minden viszonyaiban áthatni, erjedésbe hozni, megjavítani és megszentelni van hivatva.

Nem tudom pápista befolyás-e, vagy működésünknek saját körünkre szorítása, vagy a kettő együtt hatott e közre, de elég az hozzá, hogy hazánkban, még nem is vallás ellenes körökben, nagyon el van terjedve azon nézet, hogy mi prot. egyház, csakugy mint a pápista klérus, csupán egy ma már szükségtelen osztály-érdeknek vagyunk képviselői. A mennyire nem prot. fogalom, épannyira leverő és megbénító magatartás ez működésünkre nézve, s én úgyhiszem, megmarad e nézet mindaddig, míg tetteikben meg nem mutatjuk a világnak, hogy az általunk képviselt valláserkölcsei eszme nem a papok dolga, hanem köztársadalmi s emberiségi oly fontos ügy, melynek virágzó állapotától függ legeslegelső sorban az állam és társadalom belorganizmusának egészséges állapota. A protestantizmusnak már ezen egy szempontból is a társadalomra kell irányozni működését.

Szintoly nagy fontossággal bír azon másik szempont is, mely protestantizmusunknak társadalmi elvvé tételét sürgeti, s ez a társadalom mai helyzete.

Bármily nagy is a haladás, melyet a magyar társadalom az utóbbi 10 év alatt ugy anyagi mint szellemi tekintetben tett, mégis csaknem általános a panasz annak szomorú állapota felett. Az egyházi sajtó a maga vallási szempontjából régóta sötét színekkel festi e bajt, sőt a polgárinak józanabb és gondolkozóbb része is rá-rá tér e kóros állapot rajzolására. De mindezeknél hangosabban szólanak a tények. A statisztika elkomorító számokban mutatja ki fajunk aggasztó apadását, a törvényközegek sűrűn panaszkodnak a jog, törvény és tulajdon iránti tiszteletlenségről; a társadalom jobbjai folyvást aggodalmasabb arccal beszélnek a házasi, és családai élet kötelekeinek meglazulásáról, miről az anyakönyvek is elszomorító

adatokat tárnak elének; az orvosi statisztika leverőleg konstatálja az elmebetegnek számának folytonos emelkedését; a napi krónika mindig sűrűbben jegyzi fel a hűtlen hivatalnokokat és tisztviselőket, stb. stb. Ezekhez járulnak aztán magasabb kiadási kórtünetek is, mint a bűnügyi statisztika ijesztő mérvben növekvése, a sok hamis bukás, váltóhamisítás, pénzsikkasztás, továbbá a fajtalanságok s prostitutio égrekiáltó elhárapódzása s az öngyilkosságok megdöbbentő gyakorisága. — Mindezek tagadhatlanul nagy bajok s veszélyes társadalmi sebek, nem annyira azért, hogy léteznek s szórványosan előfordulnak, — mert nélkülök sohasem volt az emberiség, — hanem azért, mert a nevezett kórtünetek általánosak, a társadalom minden osztályára kiterjedők, és hogy folyton aggasztó mérvbe növekednek.

Semmi kétség nem lehet ma már afelől, hogy mind e bajoknak egyetlen közös forrása van — a valláserkölcsei tudalom megrendülése; valamint a felől sem, hogy ellenök egyetlen gyógyszer az Istenbe és az emberekbe vetett hitnek megelevenítése. A történelem szokszoros tanúsága, s a nagy gondolkozók öszhangzó ítélete szerint a társadalom benső életének megjavulása csupán újvalláserkölcsei kovász, tehát új életerő beöntése által lehetséges. A mi társadalmunk sebeire is egyetlen gyógy-ir a ker. hit és a ker. szeretet balzsama, mely az egyházak kebelében van letéteményezve; és mivel e gyógyir adományozásának eddigi módja nem felel meg a célnak, ezen kell segíteni mindenek előtt azoknak, kik a hit és szeretet sáfáraiul és apostolaiul vannak Istentől kirendelve. Ezen megváltoztatott sáfárkodási mód pedig nem más, mint a keresztység, illetőleg a protestantizmusnak társadalmi ügygyé tétele.

De hogyan s mily eszközökkel történjék e változtatás, melyet a mondottak szerint úgy a protestans egyház jól felfogott érdeke, mint a társadalom szomorú állapota oly sürgetőleg követel? Erre kell még röviden feleletet adnunk.

A munka, mely előttünk áll, nem új, s így nem is követel szokatlan eszközöket. Mert ha a baj társadalmi, orvoslási

módjának is társadalmi kell lenni. Más szavakkal, vallásunknak társadalmi elvé tétele csakis azon az uton és azon eszközök által történhetik, melyeket a társas lét leghathatósabbaknak ismer. A mai leghathatósabb társadalom-irányzó eszközök: a sajtó és a társulás; e két hatalmas eszközt kell tehát nekünk is megragadnunk és felhasználnunk, ha élni és célt érni akarunk.

A sajtó ma már hazánkban is oly nagy jelentőségre emelkedett, hogy általa vezettetik a köztudalom. Itt vitattatnak meg a politikai, tudományos s társadalmi kérdések s rajta, mint csatornán folynak át ez eszmék a népek tudatába. A magyar protestantizmus is teremtett magának közeget, mely által szorosán vett egyházi körében irányt ad a közgondolkodásnak. Csakhogy fájdalom, az egyházi sajtó működése nagyon is szűk körre szorítkozik s épen azokra nem lehet hatással, a kiknél legnagyobb szükség volna az irányzásra, mert a mi egyházi lapjaink csupán a papság s egy pár buzgó egyháztag kezén fordulnak meg, holott a cél az volna, hogy a világiakra, egyházunk laikus tagjaira hassunk. A politikai sajtó egyáltalában még tudomást sem vesz a mi ügyeinkről, szükségünket nem ismeri, érdekeinket felfogni és méltányolni nem tudja, sőt nevünket is nagy része csak akkor emlegeti, mikor gúnyolni vagy kicsinyelni ereszkedik kedve.

Ennek az állapotnak sem szabad tovább tartani; véget kell ennek vetnünk, ha a társadalom vallás erkölcsi alapját végleg megsemmisülni nem akarjuk. Azt a fitymáló hangot, mit egyik-másik napi lap a vallásügy és ennek apostolairól penget, eleinte kedvetlenül, aztán megszokva hallgatja a még teljesen nem hitehagyott egyháztag, s végre maga is elsajátítja s magáévá teszi a minduntalan hallott gúnyoló hangot. Nekünk gondot kell fordítanunk arra, hogy mikor a mi ügyeink nem egyházi sajtóban szóba jönek, ott azon tisztelettel említettessék, melyet ez ügy szentsége és nagyhorderejű fontossága megkíván. Mert valamint nagy hatással van valamely társaságban egy tisztas egyháztag szájából ejtett védő szó vagy ünnepeles nyilatkozat: ugy a gúny és megvetés szava is leg-

hamarabb ragad a közhelyek vagy a sajtó teréről, kivált ha ez utóbbi más dolgokban jó hitelűnek tartatik. Hogy csak egy példát említsek, a Jókay nagy nevét magán viselő „Hon“ hasábjain napvilágot látott egyházellenes s vallásgunyoló cikkek, sőt egyes alkalmi megjegyzések is, a könnyen induló közönségben több hitközönyöst teremtettek, mint Büchner, Vogt, és Darwin minden magyarra fordított materialisztikus munkái. Ezeket tudományosan képzett értelmes emberek olvassák, kik legtöbbszörre kíváncsiságuk kielégítése szempontjából veszik kezökbe s legfőlegb elmosolyodnak a tudomány és irodalom ily különös termékein, de a napi sajtó termékei bejárják a városi és falusi köröket is, s nagy tekintélyű emberek jóhitelű nevei után a sajtóviszonyokat közelebbről nem ismerő közönség által készpénz gyanánt fogadtatnak.

E folyton aggasztóbbá váló helyzeten elvégre segitenünk kell, nem ugyan holmi „Magyar állam“-féle lap alapításával, — mert ez csakugy, sőt még inkább árt a józan valláserkölesi ügynek, mint a vallás gunyoló lapok közleményei, hanem segitenünk kell társadalmi akció útján tisztos fegyverekkel. Fel kell szólalnunk vagy magunknak, vagy ami még üdvösebb, a vallásos körök ünnepélyes nyilatkozataival s az ügy fenségéhez illő komoly méltósággal hallatnunk kell protestáló szavunkat minden olyan nyilatkozat ellen, mely vallásunk szent ügyét profonálni s nevetségessé tenni igyekszik. Másfelől pedig rajta kell lennünk egész erővel, hogy az ügyünk iránt rokonszenvvel viseltető sajtót megnyerjük s benne időközönként életünk s működéseink főbb vonásait a nagy közönséggel megismertessük.

A másik, az előbbinél sok tekintetben még fontosabb eszköz volna vallásos tartalmu lapok alapítása hiveink felsőbb, közép és alsó osztályai számára, melyekben részint buzdító, s ha szükséges, védekező, de theol. pártállást nem foglaló szellemben szólhatnának azokhoz, kik benne vannak ugyan névleg s néhol tényleg is az egyházi életben, de érzületök és ügyjártasságuk aggasztólag gyenge és ingadozó. Hogy mennyire szükség volna hazánkban ilyen vallásos lapokra, ezt a

tényleges viszonyokat ismerő azonnal belátja, főként, ha elgondolja, mily kevés gond van fordítva hazánkban arra, hogy az egyháztag a templomon kívül is halljon és olvasson vallása ügyeiről és dolgairól. Nemesak az egyszerű falusi nép, de a magát műveltnek tartó osztályból is, ezer meg ezer az olyanok száma, kiknek vallási ismerete az iskolában tanult kátéra szorítkozik, s minthogy a templomba járás ma már kiment a divatból, a népszerű vallásos irodalom pedig még csak *pium desiderium*: a vallás és egyház ügye *terra incognita* előttök. S ha aztán hozzáveszszük azon lanyha érzületet, mely tudatlanságból is táplálkozva, néhol közönynyé erősödött még a vallásosság hírében álló egyházi körökben is (*sit venia verbo!*) s meggondoljuk más oldalról egy oly közeg működésének hatóságos sikerét is, mely szüntelen való oktatásaival, közleményeivel és buzdításaival az egyháztagok figyelmét folytonos éberségben tartani lenne hivatva: lehetetlen minden erőnkől azon nem működnünk, hogy ily lapok megindítását, illetőleg feltámasztását mielőbbi lehetővé tegyük.

A sajtó helyes felhasználásával versenyez fontosságban és siker-ígérésben a társulás eszköze, mellyel a magyar társadalom regenerálása érdekében szintén sokat lehetne tennünk. Lássuk: miként.

Korunk minden nevezetesebb mozgalma az egyesülés által hozatik létre s tartatik életben. A „*viribus unitis*“ nem csak közgazdasági, politikai, ipar- és kereskedelmi téren lett a nemzetek jelszavává, hanem a szorosabban vett szellemi téren is. Az emberiség egyik-másik általánosabb érdekét szívőkön hordozó rokon lelkek minden rend és rangbeli különbség nélkül szabad elhatározással csoportosulnak a kitűzött eszmé zászlója alá, hogy egyesített erővel juttassák diadalra azt, mit egyesek ereje nem birt volna meg. Nemesak a külföld fejlettebb társadalmi viszonyai között, hanem magyar hazánk elmaradottabb társadalmi életében is örömmel láthatjuk, miként szövetkeznek az elvrokonok társulattá, mint toborzanak ügyök terjesztése s diadalra juttatása végett új tagokat, mint biztosítják ügyöket s védik érdekeiket a napi sajtóban, irodalmi s

más közegek által. Egy szóval, a társulás egyik leghatalmasabb eszközzé vált a társadalomra való hatásnak.

A mit más téren kiváló sikerűnek ismert fel az emberiség, lehetetlen azt sikerrel nem alkalmaznia a valláserkölcsei téren is. És valójában a külföldi élő egyházakban, a skót, holland és angol nép vallásos életében a társulás a leghatalmasabb emeltyű. Oly időben, midőn a tekintélyek uralma vagy a kimagasló alakok korszaka lejárt, — oly időben, mikor az erők több-kevesebb, de nyilván felismerhető szabad elhatározással működnek önként választott magasabb célokért; oly időben, midőn a vallás és ennek tényleges képviselője az egyház tulajdonképpen a gyakorlati életrevalóság és hasznosság szempontjai szerint ítéltetik meg; s oly időben végre, midőn a kaszt-, vagy osztály-érdek ellen erős ellenszenv uralkodik a társadalom majdnem minden rétegében: nekünk a valláserkölcsei eszme elméleti és gyakorlati harcainak életszükség, oly eszközt ragadni meg, mely amellet, hogy működésünknek *practicus* irányt adva a valláserkölcsei élet természetének teljesen megfelelel, egyszersmind a mai tudalom által is sikeres eszköznek tartatik. Ez az egyesülés utja, melyet a mai társadalom egyéb viszonyaiban sikerrel alkalmaz. Ez az út előttünk is nyitva áll s olyannak látszik, melyen haladva az emberiség valláserkölcsei céljainak érdekében hathatósan és sikerrel munkálkodhatunk.

Érzi ezt maga az egyházon kívüli társadalom is, midőn minden egyházi cím és jelleg nélkül valláserkölcsei, vagy mint nevezni szereti, általános emberszereteti intézmények létesítése érdekében szép sikerrel egyesíti erejét nemcsak külföldön, de hazánkban is. Azokat a szép számú jótékony intézeteket, árva, szegény, és szeretetházakat s különféle menhelyeket értem, melyeket nemeslelkű nők és férfiak ügybuzgalma létesített s tart virágzásban, azt a jelentékeny jótékonyági szellemet értem, mely a társadalom nyomorultjaiért, az emberiség szellemi és testi betegieiért, a nyomor, inség s más társadalmi bajok enyhítése és gyógyítása végett oly nemes, s oly ker. szellemre mutató buzgalommal gyűjt, kéreget és áldoz. Igaz ugyan, hogy e *philanthropicus* körök valláserkölcsei érzülete és cse-

lekvése, az egyházak közvetlen közreműködése nélkül indult meg és áll fenn, s hogy ez az egyház közvetlen beleszólása nélkül is sok ker. szellemet táplál és áraszt ki környezetére; de nekünk nem szabad felednünk s feledésbe menni engednünk, hogy mindezen körökben az egyházban s az egyház által élő keresztyénség szelleme működik, — nem szabad felednünk, hogy e humanizmus csak addig marad meg a maga nemességében, míg gyökerei a ker. vallás talajából veszik táplálékukat, s hogy ez az egész humanisztikus áramlat a ker. egyházak rendeltetésével oly rokon-természetű mozgalom, hogy a humanizmus és a vallás mostani széttagoltsága csak a gyöngébb fél lassankénti elsenyvedését eredményezendi. Épen ezért a mennyire káros, hogy a hazai protestantizmus mindezideig csaknem teljesen elhanyagolta e nemes társadalmi törekvésekkel szerves összeköttetésbe lépni, épannyira szükséges társadalmi szempontból, hogy protestantizmusunk velök érdek és munkaközösségre lépjen. Mert míg e közeledés által magának a vallásnak társadalmi ereje és befolyása növekednék, addig másfelől ama humanitarius egyletek a vallásos hit veteményes kertjéből, a ker. egyházi szellemből örökösen ujitó és frissítő elemet nyernének. Magam részéről nagyon tudom méltányolni hazánk prot. vallásos egyletének vallás-erkölcsi működését, melyet a ker. hitnek az evangélium szellemében történő megújításában maga elé tűzött; de e működés sikerét remélni mindaddig nem tudom, míg egyfelől ama humanitarius mozgalmakkal a lehető legszorosabb összeköttetésbe nem hozatik, másfelől pedig a belékevert dogmatikai kérdésektől következetes szigorral meg nem szabadíttatik. Az a hittani reform, melyről a magyarországi prot. egylet alapszabályaiban szóval ugyan lemondott, de amelybe tényleges működése közben mindegyre belekap, minthogy tudományos természetű kérdés, társadalmi uton soha meg nem lesz oldható, s ha mégis erőszakoltatik, azt fogja eredményezni, hogy az egész mozgalom társadalmi jelentősége és hatása lehetetlenné válik. Az emberiség a maga hittani meggyőződését, ha még oly laza és ingatag is, amint nem szokta theoretikus elmélődés

vagy szemlélődés útján megalkotni, úgy nem is szokta azt ily uton-módon levetkőzni, hanem bizonyos gondviselészerű korszak gondviselészerű férfának vallási géniusza által, ki ezt szóban és tettekben kifejezi. Ezért az emberiség kijelelt és hivatott vallástanítói nem új dogmatikai rendszerek alkotása, vagy a meglévőknek kritikái megrostálása által működhetnek jótékonyan ható eredménynyel, — hanem azáltal, ha koruk és társadalmuk valláserkölcsei szükségéit megértve s a szükséges eszközöket megválasztva, egész erővel e praktikus vallás erkölcsi irányra szegzik egész figyelmöket s e mező edzett karu elemeivel szövetkezetben teszik kezöket a munkára.

A nevezett okokon kívül van még egy másik is, mely épen a jelen egyházi, illetöleg egyházirodalmi szempontból a protestantizmus társadalmi erősítését sürgeti, s ez a hazai prot. egyház pártoskodása s ebből folyó levertsége és szétszakadozottsága. Minthogy a mi újabbkori egyházi irodalmunk az ellenzéki vagy kritikai elem átültetésével vette kezdetét oly közönséggel, melynek theol. képzettsége félszázaddal maradt hátra azon külföldétől, honnan amaz eszmék áthozattak, mi sem természetesebb, minthogy e szokatlanul új eszmevilág a közönség egy részében zavart, a másikában közönyt, a harmadikban pedig szenvedélyeskedő ellenzéket támasztott, e nyomott helyzet megsibbasztja a gyakorlati működés erejét s egész életünk és minden erőnk a meddő polemiák unalmas szóárjába fojtódik. Egy szóval elméletileg oly nagy egyházunk irodalmi férfiai közt a különbség s a tudományos téren oly nagy a nézet eltérés s olyan nyomott a hangulat, hogy miatta maholnap gyakorlati vallásos életünk is teljesen elzsibbad.

Mennyire más vér pezsdülne ereinkben, ha a társadalom mezejére, annak valláserkölcsei megjavítására vetnök szemünket, ha közelfekvő, s a külső körök által is hasznosnak és szükségesnek ismert célokra szövetkeznénk.

Hátha még a többi felekezetek, jelesen a magyarhoni pápista egyház működésére tekintünk, mennyivel inkább ösztönytetünk arra, hogy prot. elveinket a társadalomban érvényesíteni törekedjünk. A katholicizmus, az a világtól és tőlünk is

annyiszor lenézett és megvetett katholicizmus, az a gálvánizált hullának hitt institutio, mely erőt fejt ki társadalmilag s menyire paralyzálja a mi törekvéseinket! Míg a mi valláserkölesi egyleteink alig pár száz taggal, a szegénységig szerény tökével, alig hogy dédelgetni tudják magokat: addig a magyar pápista egyház számtalan egyletei és társulatai nem százakat, de ezreket számlálnak tagjaikul a társadalom valamennyi osztályából, s százezrekkel operál egy „Szent István“ és „Szent Lászlóról“ nevezett társulatában. Míg a mi egyetlen valláserkölesi néplapunk az író és olvasó közönség közönye s hosszas vonaglás után álomra hajtá fejét s hirneves protestantizmusunk népies vallási irodalomra nemcsak hogy maga nem gondol, de a köztünk élő skót-missio vállalata iránt is boszantó részvétlenséget tanusít: addig a magát lejárt pápistaság hatalmas sajtó felett rendelkezik, hol érdekeit az unalomig kiabálja s népies vallási irodalma termékeit, milliókra menő példányokban adja el évenként a népnek, melynek papja természetesen első gondjának tekinti, hogy minden pápista vállalat érdekeit szóval és tettel előmozdítsa. Immen van aztán az a sajátos tünemény, hogy a minden józan haladással és minden modern kulturával egyenes ellentétben álló pápistaság folyvást terjed, izmosodik s hódít, ellenben a mi protestantizmusunk szüntelen apad s megdőbbentőleg sorvadoz. — E kath. terjeszkedéssel szemben az egyedüli biztos eszköz valláserkölesi elveinknek társadalmi elvekké s társadalmi ügyggyé tétele, a mi legkönnyebben, leghamarább és legbiztosabban a tömörülés, társulás s szövetekezés által történhetik meg.

Az ebbeli működés legvalószínűbb sikerrel a belmissio terén volna megkezdhető. Akármilyen nézetben legyünk is az egyházak terjeszkedési törekvése vagyis a missió felől, annyi mindenesetre bizonyos, hogy az a vallás és azaz egyház, mely terjeszkedni nem bír vagy nem kíván, csak tengődik, de nem él. Az oly egyház, mely a missiói tudat magaslatára egy vagy más alakban fel nem emelkedett, csak vánszorog, de társadalmi erőre, emberiségi, kulturális és nemzetiségi jelentőségre épügy nem képes szert tenni, mint az a pap nem

tud építeni, kinek a papi hivatás csak a kiszabott egyházi cselekvények véghezviteléből álló hivatal, minden subjectiv ügybuzgóság, benső hivatás és mély valláserkölesi érzület nélkül. Igaz ugyan, hogy nekünk, magyarhoni protestánsoknak a közönségesen vett missio, azaz a pogány népeknek keresztyénekké tétele, helyzetünk és anyagi szegénységünk miatt hivatásunk nem lehet; de saját hazánk területén is vannak oly mezők, melyeket mind erönk megbirna, mind hazai életünk természete tulzott követelés nélkül megkívánna, mind végre a világ közönyössége elég hasznos és közeli érdeknek tartana arra, hogy maga is közreműködjék az actióban. Azon általános törekvés, mely a magyar érdekek, nyelv és nemzeti-ség megörzése és terjesztése ügyében nyilvánul, ugy hiszem, igen könnyen szerves összeköttetésbe hozathatnék a hazánk szélein felállítandó belmissioval. Az a dicséretes buzgalom, mely népünk nevelése, művelése stb. iránt némely körökben támadt, mennyire hasznosabbá és sikeresebbé volna tehető a protestáns egyház és papjainak nagyobb mérvű közreműködése által! Az az örvendetes humanisztikus áramlat, mely hazánk legtöbb vidékén hatalmas mozgalmakat teremtet, mennyivel általánosabb, biztosabb és tartósabb volna, ha mi, a Kr. tudományának apostolai is teljes szivünkéből és minden erönkkel támogatnók a világ rokon érzelmű törekvéseit!

Bizony bizony, ha mi az örökös sopánkodás helyet tenénk is már egyszer valamit künn a gonosznak tartott világban; ha volna bennünk egy kis mustármagnyi hit ernyedetlen munkásságunk eredménye iránt, s a hittel dolgoznánk az Urnak egész magyar szőlőjében, nemesak a templomban s az egyházban, hanem a községben és a társadalomban is; ha prot. öntudatunk és ker. vallásos érzületünk az élet minden körülményei között vezérelne bennünket, — ha tudnánk nemcsak az egyházi gyűléseken, hanem a világgal való mindenemű érintkezésünkben egy kissé nagyobb vallásos buzgalmat kifejteni, ha nem hallgatnók tétlen közönnyel vallásgyűlölő ellenfeleinknek örökös gunyjait, — egy szóval, ha a val-

lást egyházban és egyházon kívül szóval és szájjal, tollal és cselekedettel vallanók: bizony bizony akkor mégis csak más emberek volnánk a világ szemében, s ha barátta nem tennők, de legalább nyílt ellenséggé tennők a most közönyös s ezért veszélyes köröket; akkor legalább tudnának valamit rólunk s ilyen amolyan érzelemmel, de állást foglalnának irántunk s az általunk képviselt ügy iránt; akkor itt és ott sikerülne a választ társadalmi ügygyé tenni s többé kevésbé a társadalmi és politikai élet negyedik kerekévé tenni, melyre a köztudat szerint is multhatlanul szükség van.

* * *

Végére értem értekezésemnek, melyben a protestantizmust a maga társadalmi jelentőségében akartam röviden felüntetni hazai viszonyaink szempontjából. Mindenütt ez oldalt emeltem ki s buzgalommal sürgettem, hogy még inkább társadalmi ügygyé tegyük hazánkban a prot. vallást. Ez azonban nem azt teszi, hogy én feladni akarnám a prot. egyház sacramentális jellegét, vagy holmi Rothe-féle elmélet szerint az egyháznak az államban vagy akár csak a társadalomban való felolvadását céloznám. Isten mentsen! Én tudom, hiszem, vallom és minden körülmények közt tanítom, hogy a vallás első sorban üdv s az egyház hitközösség s szentek egyessége, melyben az evangéliom hirdetése s a sacramentumnak helyes kiszolgáltatása az első és a fődolog és így az egyházi élet súlypontja magában az egyházban kell, hogy legyen; de azt is tudom, hogy minden egyház egyszersmind társadalmi intézmény is s gyakorlatilag annyit ér, amennyit az emberiség nemesbitése és javítása ügyében használni képes, tudom és tanítom, hogy minden mi egyházi életünknek éltető lelke a hit, az, melyet prot. dogmatikusaink üdvözítő hitnek neveznek; s hogy e hit egyedül a Krisztus által alapított szentek közösségében támad és él, de állítom és teljes szívből sürgetem, hogy e hitnek nem szabad egy zárt körű társaság szűk korlátai között maradni, hanem a Mester példája szerint ki kell annak menni a világba, hogy annak világos-

sága, sava és kovásza legyen. Az egyház által ápolt valláserkölcsi gondolkozás és cselekvés módnak át kell hatni a társadalom minden rétegét és minden viszonyát. A mi világosságunknak fényleni, szeretetünknek melegíteni s hitünknek üdvözíteni kell mindenütt és mindenkor, hogy Isten országa a társadalomban is megvalósuljon Quod faxit Deus!

Váradí F.

IV.

Egy kis töredékes adat Péter állítólagos római püspökségéhez.

Alig néhány héttel ezelőtt Rómában az Ostrián katakombákban egy igen érdekes régiség-tani felfedezést tettek, mely, hogyha minden egyes adataiban csakugyan valónak bizonyulna be: akkor az, Péter apostolnak állítólagos római püspökségéhez mindenesetre nem csekély felvilágosító adatokat szolgáltatathatna. Eddig természetesen még magok a tekintélyesebb római katolikus hit és jogtudósok is teljesen egyetértenek abban, hogy Péter sohasem lehetett Rómában püspök. S ime! a múlt napokban Dr. de Waal, a római Cimétrio de' Tedeschi igazgatója, az olasz lapokban egy érdekes cikksorozatot tesz közé, melyet aztán a jelesebb angol és német lapok is átvettek. E szerint már az ügy állása a következő:

A VI. és VII-dik keresztyén századoknak u. n. zárandok-könyvei, említést tesznek Rómában a Sz. Ágnes nevű templom mellett egy katakombáról, melyekben az Coemeterium Ostrianiumnak neveztetik; s melyről az mondatik, hogy oly hely az, hol egykor Péter keresztelt — Ubi Petrus baptizabat. Máshol pedig e helyett, az ugyanazon értelmű kifejezés: ad Nymphas Sancti Petri jön elő. A legrégebb forrásokban különben e katakomba Coemeterium maiusnak is neveztetik; s arról épen mint legrégebb keresztyén temetkezési helyről tétetik említés; s ugyanazért e helyen vélik és akarják feltalálni azon széket is, hol legelőször Péter ült — Sedes ubi prius sedit S. Petrus.

A katakombák híres vizsgálója Bosio, ki 1593-ban a különféle régi ker. sirboltok átkutatását megkezdé, mint irataiból kitünik, az Ostrián katakombát is meglátogatta. Ő e katakomba egyik oldalában egy mélyen beásott kápolnát talált, és pedig egy csinos fülkével együtt, mely a legrégebbi ker. kor gypsz-műveivel volt felékesítve s egy festett feliratot is tartalmazott, melyet azonban Bosio megfejteni egyáltalában nem volt képes.

A későbbi századokban e helynek emlékezete ujjalag feledésbe ment; mégcsak azt sem tudták biztosan kimutatni, hogy vajjon a Coemeterium Ostriatum egykor hol feküdt? De Rossi ismeretes régiségbuvárnak azonban sikerült végre 1867-ben legalább a helyet teljesen kijelölni, s épen a múlt évben tanítványa Armellininek sikerült a sirboltot is feltalálni. A kápolna maga meglehetősen nagy; a háttérben pedig van egy csinos fülke, s egy darázs-köböl kivágott szék a bal — s egy hasonlóan köből készült kis kerek asztal a jobb oldalon. A Bosio által felfedezett felirat veresszintű, s dacára annak, hogy az, a sirbolt nedvessége által, csaknem egészen elmosódott, egyes betűknek nyomai még ma is feltalálhatók, melyekből a Péter nevet egészen tisztán le lehetne olvasni. Érdekes még az is, hogy a felirat még egy másik nevet is tüntet fel, és ez Emerantiánának sz. Ágnes nővérének a neve lenne.

A régi monda csak annyit hagyott fen e vértanu nőről, hogy ez a Coemeterium Ostrianumban temettetett el; a jelenlegi felfedezés tehát egész biztossággal kimutatná már az ő nyughelyét.

A felirat többi részét meg eddig nem tudták megfejteni. Hogy azonban mily nagy tiszteletben részesítették az első ker. századokban e kápolna, mutatják a mészfalba bevéselt karcolatok, melyeket egyes ott megfordult zarándokok jegyeztek fel. Az eféle karcolatok, feliratok az u. n. graffiták megfejítése igen nehéz, reménylhető azonban, hogy sikerülni fog ezután e kápolnáról még biztosabb adatokat is kimutatni. A napokban már egész buzgósággal hozzáláttak a katakombák folyosóinak kiásásához, melyek épen a sirbolthoz vezetnek, s valószínű,

hogy ott nem egy-két oly tekintélyes római családnak nevét lelik fel, kik épen az első században a keresztyén hitre tértek át, a mint ez nem rég a Domitilla és Callixtus nevű kápolnában történt. Ezekből aztán azt is ki lehetne mutatni, hogy az első és második században a keresztyénség mennyire volt elterjedve Róma előkelő családjai közt!

Az ügy jelenlegi állását így röviden feltüntetve, jónak látom még egy pár megjegyzés idecsatolását is, és pedig több tekintélyes német lap után, melyek mostanában ugyis sokat foglalkoztak e felfedezéssel.

A graffiták, tartalmukat illetőleg a vértanuk eseményeit előtűntető feliratok, csakis néhány évtizeddel régiek, mint a legrégebb u. n. zárandok könyvek. Ez világosan kitűnik már a paleographiából s teljesen megfelel a nem-sokára bekövetkező középkor szellemi érdekeinek. Épen azért a katakombák átvizsgálásánál biztosítékul szolgálnak arra nézve, hogy a pápai pártfogás alatt álló régészeti társulat, az u. n. Commissione di Archeologia sacra, merő önkénykedésekre e munkálatoknál mégse vetemüljön!

Azon hogyomány idejét pedig, mely Péter apostolnak földalatti keresztelési helyéről szól, nem lehet egész biztossággal meghatározni. De Rossi legalább e kérdésnél mindég a legnagyobb elővigyázattal járt el; míg tanítványa Armellini már e tekintetben sokkal több szabadságot enged meg magának.

De meg azt sem szabad ám számitáson kívül hagynunk, hogy a Coemeterium Ostrianum minden többi katakombától különbözik abban, hogy ennek csaknem mindegyik sirboltjában, melyeknek száma pedig huszra megy, egy vagy több széket is feltalálhatunk, a mi azon hypothezist, mintha ezek mind püspöki székek lennének, határozottan megdönteni látszik. És ha ezen sirboltok egyikében a Péter név feltalálható is: ebből még egyáltalában nem következik, hogy ez épen magának Péter apostolnak nevét jelezn!

Sokkal több valószínűséget tulajdonithatnánk talán az Emerantiána sirjának felfedezéséhez; jóllehet itt is nagy elő-

vigyázat szükséges, minthogy a mint tudjuk, a kitünőbb keresztyéneknek nevei az első keresztyén századokban csakhamar közössé váltak. Így p. o. a Priscilla nevű katakombában ma is feltalálható egy Phoebe feliratu sír. A felirat jellege már azt mutatja, hogy e sír körülbelül az első század végéről való. Azért mégis igen merész dolog volna ebből azt következtetni, hogy ez ugyanazon egyén, ki Pál Rómabeliekhez írt levelét oda Korinthusból átvitte!

Ennyit előre is tájékozásul ez érdekes kérdésben. A további kutatások tehát még mindég folyamatban vannak; az azonban bajosan fog sikerülni e régészeknek, hogy e vizsgálatból Péter apostol Rómában létét teljes hitelességgel kimutathassák. Honi lapjainkat mostanában meglehetősen figyelemmel kísértem; de nem vettem észre egyikben sem, hogy ez eseményt csak egy szóval is felemlítette volna. Ez indított már engemet arra, hogy ez ügyállását, habár röviden is, a magyar olvasó közönségnek tudomására hozzam.

Dr. Márk Ferenc.

Egyháztörténelmi tárca.

I.

Protestáns egyháztörténelmi kalászat,

II. Rákóczi Ferencz fejedelem udv. cancelláriája kiadványi jegyzőkönyveiből.

(Harmadik közlemény.)

Mióta föntebbi cím alatti közleményeim a Figyelmező 1876. évi I. és IV—V-ik füzetében napvilágot láttak: időközben a báró Jeszenák család protestáns egyháztörténelmi tekintetben oly nagybecsű kézirat gyűjteményében, — melyet Pozsonyban átvizsgálni alkalmam nyílt vala, — II. Rákóczi Ferencz udvari cancelláriájának néhány, eleddig ismeretlenül lappangott leveles-, vagyis inkább fogalmazati-könyvére bukkantam. S míg maga a gyűjtemény, a vértanu b. Jeszenák János nemeslelkű özvegye, szül. gr. Forgách Aloyzia asszony által a nemzeti muzeum számára ajánlatott föl: addig, a tisztelt grófnő ő mlga kegyes engedelméből az említett Rákóczi-protocollumok és egy Thökölyféle leveleskönyv nálam hagyattak, feldolgozás, illetőleg irodalmi értékesítés céljából. Ugy látom azonban, sok idő fog még elmulni, míg e

levelezési jegyzőkönyvek egész terjedelmüleg közzétételnek. Addig is tehát, azon buzgalomtól vezéreltetve, melylyel sokat hányatott magyar protestáns egyházunk történelme, s közelebről e becses folyóirat érdekesítése iránt viseltetem, — célszerűnek láttam a többször érintett protocollumokból mindenekelőtt a prot. egyháztörténeti adatokat kikeresnem, kiírnom, és a Figyelmezőben a szerkesztő ur szives engedelmével közzé tennem, azon sorban, mint a protocollumokban következnek.

I.

Az egyházi renden levő praelatusoknak, püspököknek és esperesteknek.

(1. Ex parte Catholicorum: 1. Domino Episcopo Agriensi. 2. Vicario Vácziensi. 3. Praeposito Váradiensi. 4. Vicario Strigoniensi. 5. Domino Dolni, Episcopo Csanádiensi. — 2. Ex parte Reformatorum seu Helveticae Confessionis: 1. Domino Joanni Kocsi Episcopo. 2. Seniori Districtus Kis-Honthiensi, Borsodiensi, Gömöriensi, Tornensis, Hevesiensi. 3. Episcopo Ecclesiarum Cis-Danubianarum. 4. Seniori Districtus Zempléniensi. 5. Seniori Districtus Barsiensi. 6. Joanni Rozgoni, Districtus Ungváriensi Seniori. — 3. Ex parte Augustanae Confessionis: 1. Domino Jacobo Zabler, Seniori Partium Regni Hungariae Superiorum Episcopo. 2. Superintendenti Schemnicziensi.)

Az isteni tiszteletben való buzgóságtalanságokat s hidegségeket hadaink közt, kivánván szükségessen orvosoltatnunk: hogy ezen istenes intentiónk mentülhamarébb effectuáltassék, Hadi Fő-Tiszteinknek serio megparancsoltuk, hogy kiki alattavalók köziben oly alkalmas egyházi személyt állítson be, az ki mind tudományával, s mind józan és kegyes életével eleven példája lévén az Vitézlő Rendnek, azok között az isteni szolgálatot mindennapon az keresztyéni bevett szokás szerint végben vigye. Kegyelmednek azért specialiter intimáljuk: az mely ezerünkbeli tiszteinktől az praespecificált dolog végett requiráltatik: igyekezze intentiónkát oly jó móddal elővinni, hogy hadaink közt gyakorlandó isteni tisztelet végbenvitelére kívántató egyházi személy iránt fogatkozás ne légyen. Caeterum Eundem benevalere desideramus. In Castris Nostri ad Szaniszló positis, die 7. Decembris 1705.

II.

Ad Supremos Belli Officiales.*)

Nyilván vagon mindenek előtt nemzetünkben eláradott buzgóságtalansággal és keresztyéni hitünk szerint való Istenünk szent tiszteleti-

*) Föl van jegyezve ötvennél több ezredtulajdonos tábornok, dandárnok és ezredes, a kiknek e rendelet expediatott; köztük a nevesebbek: Vay Ádám udvari marsall, gr. Forgách Simon, gr. Eszterházy Antal, gr. Csáky

nek egész hadaink közt többire közönségesé lett elmulatásával, nemzetünknek ottan-ottan való ostorozására, igaz ügyünk elősegállítását előbbeni időkben lett boldog progressussal megáldó Istenünknek haragját melly igen felingerlettük légyen.

Hogy azért az isteni tiszteletnek, kinek-kinek hiti s vallása szerint való folyamatja hadaink között is megszűnés nélkül gyakoroltatván, az minden jóra hasznos kegyesség az Vitézlő Rend között is lábra kaphasson, és az isteni félelemben való gyakoroltatások által hadaink közt levő erkölcstelének életeket megjobbítván, az Ur Istent hozzánk való környörületességre engesztelhezzük: szükségesnek itéltük, hogy minden ezerekben, az hol melly vallásbeliek számosabban vannak, alkalmas, józan életű s buzgó egyházi személyek tartassanak, a kiknek subsistentiájára az kiadott mód szerint holnaponként való fizetések is meg fog adattatni.

Ahhoz képpes Kegyelmednek parancsoljuk: keresztyéni kötelességét előtte viselvén, alatta való hadaink köziben olly alkalmas egyházi személyt álltasson, az kinek mind tanítása által, s mind kegyes élete példaadásával az Vitézlő Rend a kegyesség követésére inditassék, és az isteni tisztelet mindennapon az Anyaszentegyház bévett szokása szerint gyakoroltassék; requirálván praeve az iránt az Egyházi Renden levő Praelatusokat, Püspököket és Esperesteket, az kiknek magunk is ezen intentionkat értékre adván, intimáltuk is, hogy Hadi Tiszteink requisitiójára küldjenek alkalmas egyházi személyeket.

Annectáljuk e mellett Kegyelmednek az k á r o m k o d á s kitisztítása iránt emanált pátensünket, mellyet alatta levő hadaink előtt solemniter publicáltatván, szorossan observáltassa, és ha kik ugyancsak teljességgel megszokott káromkodásokat elhagyni nem akarnák, hanem azt tovább is Istenünk bosszuságára s nemzetünknek minden nemzetek előtt való gyalázatjára követnék, — minden személyválogatás nélkül, abban expressált mód szerént példássan büntesse meg is. Secus nec facturus. (Kelt mint fent).

III.

Tiszteletes Serki János Praedicator manumissiója.

Mi Fejedelem második Rákóczi Ferencz, Isten kegyelmébül az

Mihály, b. Károlyi Sándor, Bottyán János, Buday István és Orosz Pál tábornokok; b. Andrassy István, b. Palocsay György, b. Perényi Miklós, Ocskay László, Bezeredy Imre, gr. Csáky László, Vay László, b. Jósika Dániel, Radich András, Balogh István, Ordódy György dandárnokok; Bóné András, Esze Tamás, Deák Ferencz, Szücs János, gr. Teleki Mihály, ifj. gr. Barkóczy Ferencz, Csajághy János, Béri Balogh Ádám, Bonefous, Illosvay Imre, Bálint és Abrahám, Gencsy Zsigmond, Géczy Gábor; b. Sennyey Pongrácz, Kárándy Mihály, Bessenyei Zsigmond, Komlóssy Sándor, Nyüző Mihály, Ecsedy János, Kajdy István, Ölyüs János, Szalay Pál stb. ezredesek. T. K.

Szabadságért Confoederált Magyarországi Státusok Vezérlő, s Erdélynek Választott Fejedelme, Magyarország részeinek Ura, Székelyek Főispánja Munkácsi és Makoviczai Herczeg, Sáros vármegyének örökös Főispánja, Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Sömlőynak, Ledniczének, Szerencsnek, Ónodnak etc. örökös Ura!

Adjuk emlékezetül mindeneknek, az kiknek illik. Hogy Mi kegyelmes tekintetben vévén Serki János reformáta valláson levő Praedicatornak, ennekelőtte Serke nevű örökös-jószágunkbeli jobbágyunk fiának az egyházi szolgálatban való hivatalját, — melly által jöllehet ugyan, az paraszti sorsbul s rendbul az Haza bévett régi jó szokása szerint is az olly egyházi személyek emancipáltatni szoktak, — de, hogy annyival is inkább jövendőbeli állapotjárul s maradéki felől is securussabb lehessen és fejedelmi kegyelmességünket is mind maga s mind maradéki tapasztalhattassák és érezhessék, az jobbágyságbeli s paraszti állapotbul magát és mindkét ágon levő maradékit felszabadítván, in perpetuum manumittáltuk és eximáltuk, az minthogy manumittáljuk és eximáljuk is; sőt ennek felette adunk arra is szabadságot, hogy az midőn Armális szerzésre alkalmatossága s értéke léssen említett Serki János Praedicatornak vagy maradékinak, azt, a honnan illeni fog, impetrálhassa, és az Haza nemessei közzé szabadossan magokat incorporáltatván, azon praerogativával is élhessenek. Melly praemittált manumissionkat maradékinak, successorink és legatariusink is tartoznak erejében meghagyni és observálni. Harum Nostrarum vigore Literae Manumissionalium mediante. Datum in Castris ad Oppidum Szécsény positis, die sexta Mensis Octobris Anno 1705.

IV.

Az templomok s pertinentiái assignatiójára kiküldetett Commissariusoknak.

Generosi, Fideles, Nobis dilecti! Salutem, etc.

Minemü Amicabilisre léptenek ez elmúlt Generális Conventus alatt mind az három Religióbul álló Nemes Ország státusi, az templomok, parochiák, scholák és azoknak pertinentiái iránt, — ugy tudjuk, másként is nyilván vagyon Kegyelmeteknél; mindazáltal az acclusábul is*) bőven megértheti. — Hogy azért azon megegyezések az Nemes Státusoknak mentül jobb móddal s hamarébb mehessen effectusban: Kegyelmetek ezen parancsolatunkat vévén, minden idővontatás s halogatás nélkül menjen el s az accludált instructiónak voltaképpen tegyen eleget. Secus nec facturi. Caeterum Eosdem benevalere desideramus. In Castris ad Szécsény positis, die 6. Mensis Octobris Anno 1705.

*) Bizonyára a szécsényi országgyűlési végzeményeknek a vallás ügyeit illető XIII—XVI-ik cikkelyei valának csatolva.
T. K.

V.

Nemzetes Vitézlő 1. Gundelfinger János, Szakmári János és Brezinai János; — 2. Feja János, Kántor István és Okolicsányi Gáspár; — 3. Hunyadi András, Péli (Nagy) András és Balogh Gáspár; — 4. Melczer János, Beckskeházi Zsigmond és Görgei Imre; — 5. Bíber István, (Lossonczi) Sziogyártó István és Gosztoni Miklós Commissariusoknak.*)

Generosi, Fideles, Nobis dilecti! Salutem et Principalis Gratiæ Nostræ propensionem. Az Confoederált Nemes Státusok szécsényi mezőben mostanság celebrált Generális Conventusok alatt az vallásbeli dolgok amicabilis transactiójoknak végbenvitele iránt Kegyelmeteknek küldött levelünküből véletlen kimaradván az királyi városokban levő templomok, parochiák, scholák és azoknak appertinentiái iránt lett megegyezések az Nemes Státusoknak: ezen alkalmatossággal, hogy azok iránt is rövidség ne légyen, Kegyelmeteknek megküldöttük, s egyszersmind parancsoljuk is, instructiójoknak tenora szerint az specificált városokban is elmenvén, vegye effectusban azokban levő templomok, parochiák, scholák s pertinentiái iránt accludált Nemes Státusok megegyezését. Secus nec facturi. Caeterum Eosdem benevalere desideramus. In Castris Nostris ad Nyiregyház positus, die 17. Mensis Octobris Anno 1705.

VI.

Nagy-enyedi templom épületire kéregetők passusának conceptussa.

Nos Franciscus, etc. Minthogy Nemes Erdély országában nagy-enyedi lakos hiveink az német és rác ellenség által kegyetlenül elégett templomokat, Istenekhez s vallásokhoz való keresztyéni jóindulatjokból ahhoz kívántató épületekkel együtt akarják megépíttetni; mellyre nézve, hogy azon Isten dicsőségére czélozó szándékokat annyival is inkább jobb előmenetellel effectuálhassák: küldötték Isteneket s vallásokat s hazájokat s nemzeteket igazán szerető, hűségünk alatt Nemes Magyar- és Erdélyországokban levő helységekben lakos hiveinkhez ezen passusunk exhibeáló T. T. nevű atyjokfiat. Parancsoljuk azért fenn megnevezett hadi tiszt és közrendű hiveinknek személy szerint és közönségesen: illy istenes igyekezetekben sem magok megháborítani, sem mások által megháboríttatni semmiképen ne merészeljék, sőt igaz uton

*) Mindezen, a különböző vidékek szerint hármás csoportozatokban működő biztosok, a három bevett valláshoz képest úgy valának beosztva, hogy az első kath., a második ref., és a harmadik ev. hitvallás, mindenik csoportban. T. K.

járó személyeknek ismervén, mindenütt, jövő s menő útjokban szabadosan bocsássák és bocsáttassák; különben ha kik cselekedni comperiáltatnak, az oly tiszteink mások példájára kemény animadversiónkat, köz hadi rendeink pedig érdemlett büntetéseket el nem kerülük. Városi s falusi és akármely rendbeli hiveink ennekfelette, hasonló változás alá tétetett sorsokrul s állapotjokrul, s főbbképpen Istenünkhöz ő szent Felségéhez s magok vallásokhoz való szeretetekrül megemlékezvén, azon templom épületire Istentül vett javaibul adakozván, keresztyéni tiszteteknek tegyenek eleget. Egyszersmind pediglen az megirt személyek iránt illendő szállásadással és gazdálkodással lenni el ne mulassák. Secus nec facturi. Praesentibus perlectis, Exhibentibus restitutus. Datum In Castris ad Duna-Ordas positis, die 18. May Anno 1704.

VII.

(Commissió gr. Teleki Mihály erdélyi kincstári jószágok igazgatójára.

Gyula-Fejérvári collegiumnak és professoroknak adasson 100 köből búzát és két negyvenes hordó bort, az fiscalis jókból. (Die 22. May 1704.)

VIII.

Instructio pro Generoso Georgio Gerharth de Királyfalva Aulico Consiliario Nostro,*) et Reverendo N. Szakmári Confessario et Capellano Nostro, ad Districtum Munkácsiensem et Nagy-Bányaiensem expeditis.

1. Elmenvén Kegyelmetek az munkácsi és ottan környül való Krajaságra, hiteles, szoros inquisitió által menjen végire: micsoda excessusokat követett el Josephus a Camillis nevű munkácsi orosz püspök az ottan körül levő papokon, az miolta ottan való püspökséget visel.

2. Azt is tanulja ki hasonló examen által Kegyelmetek: ellenben azon orosz papok miként viselték s alkalmaztatták magokat az megirt püspökhöz? s micsoda okoktul indítottak, hogy renunciáljanak püspököknek? És mindeneket írásban tévén, az szerint is tegyen Előttünk annak idejében relatiót.

3. Onnan Nagy-Bányára fordulván, erős hit alatt peragálandó inquisitió által investigálja Kegyelmetek: az miolta Isten bennünket szerencsésen Hazánkban béhozott, az nagy-bányai és felső-bányai calvinista lakosok micsoda törvénytelen injuriákat követtek el az ott lakos catholicusokon? ex odio Religionis minden törvény nélkül, tumultuario

*) Ezen udv. tanácsos evang. hitvallásu volt.

modo kiket öltének meg ártatlanul? kiket sebesítettek, kötezttek, tömlöcöztek és birságoltak ok nélkül? jószágokat kiknek s micsoda szín alatt vették el mind Nagy-Bányán s mind pedig Felső-Bányán? Nemzetes Ajtai Mihály inspector hívünk micsoda okon cselekedte, hogy az bányákon levő pópista tiszteket s bányászokat kihányván, calvinistákat tett helyettek? Az nagy-bányai lakosok az ott való nagy templomban hadi rendekkel miként mentenek bé, és az oltárokat rontották e? azok kicsodák lettek, és minemü egyéb excessusokat követtenek el? Felső-Bányán pedig az calvinista lakosok miként foglalták el, és nevezetesen kicsodák az ottvaló Boldogságos Szüz templománál harangokat? igyekeztek-e megölni azon alkalmatossággal benn az templomban isteni szolgálásban foglalatoskodó parochust? Továbbá éjtszakának idején kicsodák törték fel azon Boldogságos Szüz templomát? és az benn találtatott képeket kik szaggatták s tördelték? az kelyheket, casulákat, szentelt olajat miként és nevezet szerint kicsodák vitték el? Micsoda pasquillusokat csináltak? kik s miként káromlották az Istent, Boldogságos Szüzet, szenteket és az Római Anyaszentegyházat?

4. Ezeket Kegyelmetek végben vivén, forduljon Gyirót-Tóthfalura, és ottan tavaly erőszakossan elfoglalt templomot az elébbeni possessoroknak adja vissza az Nemes Ország az iránt továbbvaló dispositiójáig, mint-hogy kiadott pátens-levelünkben megvilágosított determinatióink szerint, az Nemes ország gyűléséig a templomoknak, parochiáknak és oskoláknak foglalását sem egy, sem más félnek meg nem engedjük. Hahogy pedig Kegyelmetek nem restituálhatná azon templomot: Nemzetes Pap Mihály nagy bányai kapitány hívünkhez recurráljon, kinek militaris assistentia iránt szóló parancsolatunkat adja meg, és az szerint vigye végben azon elfoglalt templomnak restitutióját.

Mindezek pedig bizattatnak Kegyelmetek hűséges dexteritássára és serény industriájára. Datum die 18. Juny Anno 1704.

IX.

Püspök Piber László urnak.

A báthi lutheránus praedicatortul abjudicált szőlő dolgában a más félt is szükség meghallgatni; azért addig abban nem rosválhatunk. Az alatt is szerezzé elő azon documentumokat, melyekkel pium legatumnak és mást nem illetőknek lenni edoceálhassa. Azon lészünk, hogy a mely félt illetik azon szőlők, annak megsértődésében igazságos satisfactiója legyen. Datum Rosnaviae, die 9, Decemberis 1706.

X.

Bán névő falusiak által isteni tiszteletre deputált Bángya János névő háza iránt való protectio.

Nos Franciscus etc. Nemes Trencsén vármegyében Bán névő hely-

ségben lakozó Bángya János háza fordéttatván az ott való Augustana Confessión levő lakosoknak vallások szerint gyakoroltató isteni tiszteletre, olly véggel, hogy mivel deputált Commissariusink által assignált templom ronladozott volta miatt az isteni tisztelet exercitiumára nem alkalmas: a mig azt renoválhatják, a specificált házban continálhassák az exercitiumot. Értjük pedig hiteles relatiókból, hogy sokan a Haza lakosi között való szép egyességnek eversiójára magyarázható indulatból, azon házban követett exercitiumot különb-külömb-féle tekintetek alatt merészelnék, interturbálni; ahhoz képest illendőnek látván, a praespecificált házat protectiónk alá vettük. Parancsoljuk azért minden rendbéli hiveinknek: senki is azon házon akármely szín s praetextus alatt való hatalmasságot, vagy az említett Augustana Confessión lévő lakosok vallások ellen megeshető alkalmatlanságokat elkövetni, hadaink pedig reá szállani semmiképen ne merészeljének. Külömben, ha kik ezen protectiónkra nem gondolván, ez feljebb megtiltott alkalmatlanságokat elkövetni praesumálnák, kemény büntetésünket is magokon fogják tapasztalni. Praesentibus perlectis Exhibentibus restitutis. In Arce érsekujváriensi, die 22. Maji Anno 1706.

XI.

A szilágysági ref. ecclesiák kiváltságai megerősítetnek.

Nos Franciscus II. Dei gratia, etc. (Tiszt. Debreczeni István zilahi ref. lelkipásztor és szilágysági esperes kérelme következtében, Báthory Kristóf erdélyi vajdának Gyula-Fejérvártt 1580. april 24-kén költ és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ugyancsak Gyula-Fejérvártt 1624. julius 4-kén kiadott megerősítő — s eredetiben felmutatott — levelében foglalt kiváltság levelét a szilágysági esperességbelli reform. ecclesiáknak; szó szerint átírja, és részéről is mindenekben jóvá hagyja és megerősíti.) Datum in Oppido Nostro Somlyó, die 1-ma May Anno Domini 1707.

XII.

Confirmationales Privilegiorum Ecclesiarum Reformatarum Cis-Tybiscanarum.

Nos Franciscus II. Dei gratia etc. (Főtiszt. Kocsy János „Ecclesiarum Helveticae Confessionis Cis et ultra Tybiscanarum Superintendentis“ saját és Tisza két melléki lelkipásztor társai nevében emelt kérelme következtében, I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek Várad várában 1648. sept. 5-kén a Tisza két melléki ref. lelkipásztorok számára kiadott, most eredetiben felmutatott, — és Bocskay Istvánnak Kassán 1605. julius 5-kén Bethlen Gábor Gyula-Fejérvártt 1629. ju-

lius 12-kén költ megerősítő levelében foglalt kiváltságait tartalmazó — privilegiális — levelét szórúl szóra átírván, a maga részéről is mindezekben megerősíti és jóváhagyja.) Datum in Civitate Nostra Debrecen, die 5. Mensis May, Anno 1707.*)

XIII.

Dunántul való Evangelikus Status instantiájára,

az Religió és templomok accomodatiója iránt deputáltatnak Commissariusoknak ex parte Status Catholici Gróf Csáki István Senator ur, ex parte Status Evangelici Tekintetes Nemzetes (Thelekessi) Török István Senator ur.

Mely iránt e szerint expidáltattak a comissiók:

Illustrissimo Comiti Stephano Csáki. Lészen comissiója Gróff Csáki István Hadi Generális-Comissariusunknak és Török István Senator uraknak, hogy valamint Dunáninnét az különböző Religiók törvényes praetensiójokat pro et contra félretévén, az templomok s egyéb accessoriumok állapotját amicabiliter accomodálják: ugy Dunántul is említett Comissarius Urak vármegyékkint praefigálván terminust az Státusoknak, minden tehetséggel azon legyenek, hogy atyafini alkuképpen megegyeztethessék az parsokat; melly ha mindenütt succedál. — annál jobb, holott nem: transmittálják relatiójokat s informatiójokat pro decisione előnkben s mellettünk lejendő Senator Urak eleiben.

Agriae, 9. Marty 1706.

Gróf Csáki István urnak.

Illustrissime, etc. Salutem, etc. Reménljük, hogy elintézésünk szerint, tött oly dispositiót méltóságos Fő-Generális Gróff Bercsenyi úr, mellyhez képest Kegyelmednek generalis comissariusi tisztinek hivatalja szerint azon Hadi-Commissariatusságnak rendbevitelére Dunán által szükséges elmenni.

Tévéen azonban instantiát oda Dunántul való Evangelicus Státus templomok s egyéb accessoriumok elintézéséről: mivel Kegyelmed mind Szécsén alatt, mind Miskolczon Religiók dolgában való folytatásokat experialta, az holott az különböző Religiók törvényes praetensiójokat pro et contra félretévén, amicabiliter megegyeztenek; az okáért, hogy Dunántul is, odavaló actiónak alkalmatosságával, a szerint kormányozza Kegyel-

*) Mivelhogy e három rendbeli kiváltságlevél szó szerinti átiratát tartalmazó, hosszú latin szövegű megerősítő-levél eredetije a Tiszántuli ref. Egyházkerület levéltárában (valamint a XI. szám alatti a zilahi ref. egyháznál) bizonyára eredetiben megvan ma is, azért fölöslegesnek tartám teljes szövegű másolatát venni. Egyébiránt, ha az eredeti az idők viharai közben valamikép elkallódott volna: a teljes másolattal hármikor kész szívvel szolgálok.

T. K.

Nálunk Debreczenben, megvan mindhárom oklevél eredetiben.

Szerk.

med az Religio dolgát, Kegyelmedre és Kegyelmednek adjungálandó Te-
 kintetes Török István senator urra delegáltuk. Constál már Kegyelmed-
 nél, hogy egyaránt mindkét részről spargálandó connumeratióra, s lel-
 kek pluralitássára kell vigyázni; sőt ha melly tágas circumferentiájú
 districtusban pluralitate superálná is egyik fél az másikat: de ott is az
 kisebbszámú Religio templom nélkül ne maradjon. Ahhoz járul: ha egy
 helyben két templom volna, egyike egynek, s másika másnak juthasson.
 Szerzetesek clastrumira s egyéb fundatiókra, az mellyek obligatióval
 járnak, lévén ezekben specialis reflexióval. Ha valamely helyen egy
 rendbeli akármelley Religiónak obveniál az exstáló templom, és más Re-
 ligióból való hallgató annyi találatnék, hogy az templom nélkül nem le-
 hetne: annak is excindáltassék competens helye, földes-urak praejudi-
 ciumának eltávoztatásával. Mindezek iránt vármegyénként terminálván
 Kegyelmetek az Státusoknak, ha valamely vármegyéből praesentiája
 nélkül megalkudván, irásban hozna kész conventiót Kegyelmetek elei-
 ben, jól vizsgálja meg Kegyelmetek: voltak-é ex omni statu jelen? és
 consentiáltak-é azon végzésnek? observálván eztet maga előtt is for-
 gandó Amicabilisben.

Ha azért mindenütt succedált Kegyelmetek dexteritássa által
 való accorda, — igen jól; holott nem: transmittálja Kegyelmetek rela-
 tióját s informatióját pro decisione előnkben s mellettünk leendő sena-
 tor Urak eleiben.

Ezen delegatiókat adtuk ugyan értésére Török István Urnak is:
 Kegyelmed mindazáltal penes communicationem praesentium legyen
 correspondenter ő Kegyelmével. — Servet Deus, etc. Agriae, 9.
 Marty 1706.

Török István Urnak.

Spectabilis, etc. Dunántul való Evangelikus Státus instálván, hogy
 az templomok s egyéb accessoriumok iránt lehessen ott is az intézés:
 delegáltuk arra Gróff Csáki István Ur mellé Kegyelmedet; kiről bőveb-
 ben megirván az consideratiókat megnevezett Csáki Urnak, Kegyelmed-
 vel is fogja közleni. Mellyben is légyen Kegyelmetek correspondenter
 s azokhoz alkalmaztassa magát.

XIV.

Praefigáltatik terminusul, a gyöngyösi reformáta ecclesiának
 és az ottvaló plebánus Vellencei Ferencznek ide Egerben 26.
 Marty cum subsequentibus, Anni currentis 1706.

A plebánusnak olly paragraphussal ment el az certicatoria, hogy
 praetensióját documentaliter edoceálja s convincálja; az ref. ecclesiának
 pedig, hogy praetensióját (exmissó: documentaliter edoceálja)
 convincálja.

A certicatoriák tansmittáltattanak 11. Marty, az plebánusnak főpóstamester által; az ref. ecclesiának szöllő certicatoria assignáltatt az Cancellariáról Szent-Miklósi István és Giczei Gergely gyöngyösi lakosoknak.

XV.

Consilio Oeconomico.

Miről instált legyen Elöttünk a Kassai Reformáta Ecclesia, az accludált instantiájából s annak annectált testamentaria dispositiónak párból bőven informáltathatik Kegyelmetek. Azért jól megvizsgálván Kegyelmetek azon Asszonnak dolgát: vólt-é testandi activitása, vagy nem? Kinek minekutánna végére menvén, kitanúlná Kegyelmetek, adnectálván opinióját, Bennünket a dolognak mivoltáról voltaképpen informáljon. Die 22. Augusti, 1706.

XVI.

Nemes Kolos, Doboka, és Torda vármegyéknek committáltatik, hogy Tekintetes Nagyságos András Istvánné, Nemzetes Nagyságos Serédi Sophia Asszony, bizonyos aranyos kezkenőket, Ur asztalához tartozó ezüstpohárt, tálat, tányért conferálván a géresi ecclesiára: azokat a zsbói szerencsétlen cásus (1705.) alkalmatosságával némely Kegyelmetek közt lakosok azon portékákat a földből felvették; azért intra ambitum sui valakiknél a praespecificált portékák megtaláltnak, ha nemes-emberek lesznek, azoktól repetáltassa, ha pedig nemtelen személyek volnának, azoktól visszavétetvén, — restituálhassa Kegyelmetek a megirt ecclesiának. Coeterum, etc. Datum in Oppido Nostro Maros-Vásárhely, die 10. Aprilis Anno 1707.

XVII.

Gróff Csáki Mihály úrnak.

Gelniczei evangelicus lakosok minemü panaszokat repraesentálták előttünk, az acclusákból bővebben megértheti Kegyelmed. Kihez való képest, azon udvarbíró Kegyelmed juris dictionja alatt lévén, a megirt lakosoknak általa tétessen satisfactiót és az mint a végre deputált Comissariusok azon helyben az parochusok állapotját elvégezték, az szerint administráltasson az megsértődött félnek igazságot. Egyébaránt az szécsényi conventusbeli transactió szerint is az említett lakosokat tovább háborgattatni meg ne engedje Kegyelmed. — Datum in Arce Nostra Munkács, die 3. February Anno 1707.

XVIII.

Colonellus Szent-Iványi Jánosnak, (Erdélybe.)

Hosszas két rendbéli leveleit Kegyelmednek vévén, az odabe való állapotoknak folyamatját megértettük..... Az Református Praedicatoroknak boldogemlékezetű Praedecessorinktúl adatott privilegiumok s

donatiójok nem confirmáltatása, annyival inkább inrigoroltatása felől költött hír mely hamis légyen, positive az már eddig a Szilágyságban, és a debreceni tractusbéli superintendentiája alatt lévő ministerek által kívánt privilegiumoknak confirmatiói is valósággal megmutatják, — bár az oly vélekedésben levőket relegalja az említett districtusbéli praedicatorstól való kérdezkedésre, kiki megtapasztalja, annak reánk hamisan való költését. Az oláh papok fellázodása iránt pedig hogy egész informatiónk lehessen: küldje el az inquisitiont. — Datum ex Castris Nostris ad Sajó-Köröm positis, die 3. Juny Anno 1707.

XIX.

Generális Gyürki Pál Urnak.

A Religió dolgában való complanatiót több Senator arra deputált Híveinkkel igyekezze mentül hamarább véghez vinni, ha az hadi operatiók engedik. — Datum in Castello Terebes, die 10. Septembris 1707.

XX.

Illosvai Ábrahám Urnak.

Nemes Máramaros vármegye az szigeti Reformáta Ecclesiának instantiáját alázatosan remonstrálván előttünk, néhai Farczadi György relictájátul azon Ecclesiának testamentaliter legált szigeti ház iránt, melyet néhai Nagy Pál megirt vármegyében acquirált bonumirúl Kegyelmednek tött Kegyelmes Collatiók mellett via facti akarna magának appropriálni, minthogy azon házhoz a megirt Ecclesiának jussa vagyón és actu is birják: törvényes uton keresse Collatiók mellett, és a violentiáktól abstineáljon. Az huszti hajdúkkal procedált dolgárúl is számot fog Kegyelmed adni. Ha kiket fejedelmi kegyelmességünk szerént éltetünk, mit valakinek conferáltunk: apprehensiójában a Nemes Ország törvényes processusit, mind Kegyelmeddel, mind másokkal observáltatni akarjuk. — Datum in Castro Nostro Szerencs, die 26. Octobris 1707.

Közli:

Thaly Kálmán.

2.

Az esztergomi érsekség területéről a protestans lakosok erővel kihajtatnak. 1672. Február.

Parlitarum Johannis Mahalani, Praefecti Archiepiscopi Strigoniensis.

Macsai, mocsi, bucsei, martosi s egyéb esztergomi érsekségben levő faluk birái, esköttei és az egész község, látván ez én irásomat va-

lamint fejeteket böcsületeteket és jószágtokat szeretitek, azonnal lutheránus avagy calvinista praedikátorokat, az kik az hatalmas római császárnak hitin nincsenek, sőt minden cselekedetekkel mint ezelőtt az ördélyi fejedelmeket, mindez mostani utolsó veszedelmünkben az főfő urat felültetvén és biztatván pártütésre, azon hatalmas császáruk ellen járnak és most is az imperiumbéli eretnek fejedelmeket az hatalmas császáruk ellen hiják, magatok közül kiüz(z)ítetek, mint afféle békességbontó személyeket s leikvesztű pásztorokat, kit ha hit allatt meg nem cselökösztök szabadságot adott az mi kegyelmes urunk minden tisztviselőinek vígbíli kapitányoknak és vitézlő rendnek, hogy mindazokat az kik ő nagysága parancsolatjának nem engednek praedikátorostul személyekben megfogják — vígházunkban béhozzák, javukban praedát s sákmánt hányja(na)k. Azért ha ezeket elakarjátok körülni, uratok parancsolatjának engedjete s Istenetekhez, császártok s királytok hitire térjete, avagy legalább az leketek ámitó praedikátorokon kiadjatok. Kült Comáromban die 25. Februarii 1672.

Maholáni János praefectustok.

Ugyanazon lapon:

Isten áldja meg.

Sütei, mocsai, moci, bucsi, hetényi, imei perbetei bojcsi és martsosi bírák im látjátok kegyelmes urunk parancsolatját (sic) azért megolvastatván közöttetek kiki ahoz tartsa magát, ha kárt és but nem akar vallani és sietsigge ezen rend szerint falurul falura küldjete el. Martsosi bíró pedig mihelt megolvastatta, mindjárt kezemhez hozza éde Komáromban 12 fl. birság alatt. Isten veletek. Datum Rév-Comárom die 27. Februarii A. 1672.

Gondviselőtök: Kocsi György.

Descriptum Talae die 8. Marty.

Hátirat: Maholáni leveinek páriája.

Más kézzel: De expellendis Praedicantibus ex Pagis Dedititys.

(Egykorú másolat a m. k. kam. levéltárban. Publ. Fasc. 30. Nro. 33.)

Közli: Szilágyi Sándor.

3.

Fodor János református lelkész önéletrajza, a mult század közepéről.

(Folytatás.)

III. Házasságom után való állapotim.

1-ször. Hatházi notáriussá löttem, mintegy három esztendőkig. mert H a t t h á z városa elpusztulván, a harmadik esztendőt el nem tölhettem. Azután E s z l á r falujában notáriuskodtam két esztendeig. Ezek valának amaz 5 esztendők, tudnil. 1716. esztendőtől fogva 1721. eszten-

deig, mellyekben Jónással Isten előtt futok vala. De nem kerülhetém el az Isten hivatalát, mellyel gyermekségentül fogva a prédikátorságra ösztönöz vala. Hijában mentegettem magamat kicsiny tudományommal, testemnek erőtelenségével stb., mert másfelől azzal ijjeszt vala minden nap föl költömben és lefektemben a kis bíró, hogy Jónás vagyok, Isten előtt futok, én vagyok ama gonosz és rest szolga aki az ő urának talentomait elásta; azért is egyebet nem várhatok fejemre ama keserves sententziánál; kezeit, lábait öszveköttözvén vessétek a külső setétségre. Bezzeg én bennem bétölt a mit az Ur Jézus Sz. Pálnak monda: Nehéz néked az ösztön ellen rugódoznod. Bezzeg engemet is a cethalnak gyomrába vetett vala Isten az öt esztendőök alatt; mint Jónásnak sem éjjel sem nappal nem vala lelkemnek nyugalma.

2-szor. Azért is Istennel nem akarván tovább küzdeni és engemet esmérő némelly érdemes uraimnak dorgálásokat és intéseket megvetni, kivált Istenben boldogul kimult Szent-Mihályi prédikátor Szent-Péteri István uramnak tudokozódásomra adott cédulája és informátiója engemet egészen meggyőzvéen lelkem esmeretében, resolválám, magamat a (szent miniszteriumnak felvételére); így gondolkodván magamban, hogy vagy szégyen vagy nem, de vissza térvén a Krisztus oltára mellé, elmegyek Jónással Ninivébe prédikálni; mert jobb Istennek engedni, hogy sem mint a lelki esmérettel viaskodni. Minthogy pedig a mit a kollegyiumba tanultam vala, az öt esztendőök alatt, mellyekben notáriusi hivatalban forgottam, igen elfelejtettem vala, azért is először schola mesterséget kellett amplektálnom. — Egyebet nem kaphatván, Csobajon lók schola mesterré, holott két esztendőök alatt a Miniszteriumra készítgetém magam.

A kicsiny talentummal is elő kelle állnom, az uri házban való belső szolgálatra exmittáltatám, ordináltatám, Anno Dni 1723. Tiszaladányban. Én pedig akkor valék 30 esztendőös ember. E volt azért első ecclesiám, holott töltöttem négy esztendőöket. Második ecclesiám volt BúdPereGibárt. Oda mentem Anno 1727. Ott is négy esztendeig laktam. Harmadik ecclesiám volt Sujta faluja Göntz mellett. Oda mentem Anno 1731. Ott tovább három esztendőöknél nem lakhattam, sőt addig sem; mert medio tempore turbáltattam. Által jöttem a Tiszán és löttem téglási prédikátorrá, a venerabilis debreceni Tractusban. Anno 1734. Ottan laktam négy esztendeig és ez immár volt negyedik ecclesiám. Ötödik volt MonostorPályi. Oda mentem Anno 1738. Laktam volna hogy már négy esztendeig; de medio tempore turbáltattam. Fiamnak Jánosnak a Vömmel Kováts Sámuellel történt veszekedése miatt megfosztott Szödi István a papságtól és az után is egy esztendeig vacántaziában voltam. Bössörményben nyomo-

rogván cselédimmal. Hatodik ecclesiám volt Tóti, Érmellyéki tractusban. Oda vitettem Anno Domini 1743. Laktam szokott fátumom szerint ott is négy esztendeig; az ötödik esztendőt mint haereticus büntetésben töltvén el. Hetedik ecclesiám volt Kó. Reversálist adván, hogy többé a szent írást nem prédikálom, úgy nyerém ezt az ecclesiát; mely be is Vértésrűl, holott töltöttem el vácántziában büntetésemnek esztendejét, bevitettem Anno 1748. Laktam ottan hat esztendeig; szokott fatálításomon felyül két esztendőket toldván Isten az ottan való lakozásomra; melyeket úgy veszek Istentül, mintha ugyan a felyebbvaló hyjánosságokat akarta volna ő Felsege kipótolni; tudniillik a Sujtai másfél és monostoros Pályi fél esztendőt. Eretnekségeimnek egy darabja Felseges királyné aszszony, kezébe akadván, mostan azért szenyvedem az árestomot, bizonytalan lévén dolgaimnak kimenetele, ab Anno 1754. die May hoc etiam die nempe 5 Augusti.

Gyermekeimnek rövid historiája; tud. ill. ki mikor és hol születtek; megholtak, férjhez mentek fel vagnak jegyezve nemes vármegye keze alatt levő leárestáltatott könyveim és írásim között. Mostan ezek jutnak eszemben.

1-ször. Mindössze voltak tizennégy gyermekeink. Az első idétlen született férfi gyermek volt; a megérzés után csakhamar lett vala mintegy négy hetekkel; élt vagy félóráig; kereszteletlen holt meg; éjszaka lévén születése.

2. János fiam született Anno 1717. szüret felé, mint eszembe jut Sz. Mihály nap után tsak hamar Hattház városában, mikor a tatár Szathmár vidékét rabolja vala.

3. A kik meghóltak, számszerint kilencen már azokat nem szükség emlegetnem; mert Isten azokat ugyhiszem beirta a menyországban uralkodó szenteknek lajstromába. A kik élnek azok között második Pál deák fiam: ki által vajha Isten kipótolná, a mit én elmulattam. Soha ne engedgye Isten néki, hogy hetedik ecclesiának anyyala légyen; hanem adgyon Isten olyan lelket neki, hogy a maga becsületivel nem sokat gondolván az Isten becsületinek kívánjon lenni előmozdítója. Született vala Csobajon, mikor ottan a Schóla mesterséget elvégeztem vala és a predikatori szent hivatalt akarom vala felvenni. E pedig történt Anno 1723. Martiusban-e vagy Aprilisban, elfelejtettem. Ekképen annyí esztendős ember Pál deák, mennyi esztendős predikátor én vagyok.

4. Harmadik életben levő gyermekem Ráchel leányom Deretskei Andrásné Debrecenben. Született vala túl a Tiszán Sujtai predikátorságomban. Anno 1733, melyik hónapban? teljességgel nem jut eszemben. Nupsit, Anno 1751.

Negyedik életben levő gyermekem Éva Kójon lakozó Ormós János felesége. Született Tégláson, mint eszembe jut, 1736-dik esztendő-

ben Nupsit Anno 1754. Ötödik életben lévő gyermekünk Rebeka, utolsó szülöttünk, kinek szerentséjére vajha mind attyát s mind anyyát éltetné még Isten egy darab ideig ez nyomoruságos világi életben. Született 1742 esztendőben. Eddig vala életemnek ez a rövid históriája.

II. Szakasz.

Az isteni gondviselésről, melyet én az egész életemben megtapasztaltam.

Rövid summája az én személyem és világi állapotomon megforduló és tapasztolt isteni gondviselésnek imez három cikkelyekben állott, hogy tudniillik. 1. Az Isten mindenképpen jó volt én hozzám. 2. Én pedig bár jobb voltam volna Istenhez és jobban figyelmezttem volna az oskolákban s kollégiumokban tanult mennyei tudományra és a szt. léleknek belső sugallására, de én ezeknek gyakorta ellenek álltam a jó utakról eltévelyedtem s magamat egynehányszor elrontottam. 3. Megbüntetett Isten s megsanyargatott engemet büneimért; még pedig gyakorta igen keményen; úgy hogy alig birtam elviselni a látogást; mindazáltal ugyan csak nem vonta meg töllem atyai irgalmasságát s romlásimból viszontag felépített, s hiszem bizonytal, hogy mostani fogságomban is el nem hagy, hanem mindenkori szokása szerint a gonoszból jót hoz ki, a setétségből világosságot, a keserüből édesset s megtart engemet, az ő mennyei országára; mellyre is öröktül fogva választott.

Serkenj fel azért én lelken, én nyelvem, én jobb kezem és író penám a nagy és jó Istennek, atyának, fiúnak, szt. léleknek, a keresztyének Istenének dicséretire emlegessük az ő tsudálatos dolgait; melyeket én életemnek folyamatjában is kijelentett, bünt gyűlölő igazságát és haragját atyai irgalmasságával meg egyvelítvén. Hozzám való jó voltának s idvezítő szeretetének világos jeleit tündököltette rajtam, születésemtől fogva közelebb debreceni deákságomig imez következő dolgokban. I. Hogy keresztyén szülék által hozott bé ő Felsége engemet e világra; mert ha sidó vallásban születtem volna, mostan hatalmas jó sidó volnék; ha török vallásban, mostan az Al-koránt hinném és prédikálnám. Azt sem bánom, sőt tellyes lelkemből akarom és Istennek örökké való hálát adok érte, hogy szüleim református keresztyének voltak. Mert jóllehet engemet miólta a keresztyén vallást megtanultam, egy tseppnyire sem mozdít a helvetica confessióban való megmaradásra a református szülék által való születetés, — azt akartam mondani, hogy én a vallást nem apámtul s anyámtul vettem, — hanem azért kívánok élni és meghalni a reformáta religióban, mert azt tartom igaznak s idvességeseznek. Mindazáltal, minthogy a mindennapi szemmel látott dolog bizonyítja, mely nehéz dolog legyen atyánkat, anyánkat megtagadni azaz: a vallásdolgában tőlök eltávozni, — sok ezer emberek közzül is alig talál-

tatik kettő három, a ki azt cselekedgye, akár igaz akár hamis vallásuak légyenek a mi szüleink; ez az áthozott szeretet éppen velünk születik, mellyel szüleinket a Christusnál fellyebb becsüllyük és szerettyük ugyan a Jézus Christus tilalma ellen, mintha ugyan világosan ezt mondanánk, hogyha pokolba ment is apám s anyám; de oda is utánna mégyek, aki miben született ugymond, tartsa meg; erre nézve igaz vallásban születetui, — nagy isteni irgalmasságnak a jele s tanubizonyysága. Oka ez; mert így ezerszerte közelebb vagyon hozzánk az idvesség, mint ha hamis vallásban születünk volna; annyival inkább ha meglehetne bizonyítani, hogy idvességet bolondul keres valaki az igaz anyaszentegyházon kívül.

(Folytatása következik.)

Az eredetiből közli

Hoffer Endre.

4.

Gróf Nádasdy Boldizsár és Szeghy János országos biztosok, a dunántuli vidékeken több templomokat s más egyházi javakat visszaadnak az evangélikusoknak. 1647.

Mi Nádasdy Boldizsár és Szeghy János, a mint az országos commissióból ki küldettünk, Palatinus urunk ő nsga patens mandatumja mellett, Secundum puncta inter Status, et ordines Regni accordata, a Dunáninnen való templomoknak Restitutioira és Executioira. Adjuk emlékezetül a kiknek illik, nekünk adatott Comissionk szerént.

Die 13 Április Mosony vármegyében Kanok nevü faluban levő templomot Restitualtunk az evangélicusoknak, parochialis házzal, cum omnibus bonis, et pertinentiis, mely a kilencven Restitualandó templomok közzül való.

Eodem die Kemlyere mentünk, mely az ott való templom is a kilencven Restitualandó templomok közzül való, mely Kemlej faluban ben találván az evangélicus ministert, semmi háborgatása nem vólt senkitől.

Die 14 Április Mosony vármegyében Liben nevü faluban levő minus templomot Restitualtunk az evangélicusoknak, parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinen., mely a kilencven Restitualandó templomok közzül való, a kelyhet az ott való plebánustól kértük, azt mondotta, hogy megszenteltetett kelyh az, bevitte az urának Zichy Istvánnak; Györött létünkben kértük ő kemetől Zichy István u. azt mondotta, hogy megadja, avagy mást ad érette, a község is contentus vele ha megadja a szerént.

Eodem die azon vármegyében Medczeni nevü faluban levő templo-

mot Restituáltunk az evangelicusoknak, mely a kilencven Restituálandó templomok között való cum omnibus bonis, et pertinentiis.

Die 16 Április Győr vármegyében Zamoly nevű faluban levő templomot restituáltunk az evangelicusoknak, cum omnibus pertinentiis et bonis Geöret, mely a kilencven Restituálandó templomok között való.

Die 19 Április Somogy vármegyében Tihany várban levő házat, a melyben az előtt az evangelicus minister lakott és predicált. Papan restituáltuk, cum omnibus omnibus (sic) et pertinentiis az evangelicusoknak, minthogy ad faciem loci nem mehettünk a töröktől való félelem miatt.

Eodem die hasonlóképen Somogy vármegyében Kis-Komáromi városban levő házat, melyben azelőtt az evangelicus minister lakott, és predicált, ugyanott Papan restituáltuk az evangelicusoknak cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven restituálandó templomok között való.

Eodem die Vásári faluban levő templomot, mely Veszprém vármegyében vagon, ugyanott Papan restituáltuk az evangelicusoknak, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven restituálandó templomok között való.

Eodem die Veszprém vármegyében Dobron nevű faluban levő templomot Restituáltunk parochialis házzal az evangelicusoknak, ugyanott Papan, cum omnibus bonis, et pertinentiis, mely a kilencven Restituálandó templomok között való.

Die 24 Április. Vas vármegyében Garmat nevű faluban levő templomot Restituáltunk az evangelicusoknak Gostonból, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven Restituálandó templomok között való.

Die 28. Április. Zala vármegyében Muraközben Thozniczay városban levő templomot Restituáltunk az evangelicusoknak, parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinentiis, a mely templom a disturbiumban occupáltatott volt el az evangelicusoktól.

Die 30 Április. Vas vármegyében Szent-Grott nevű faluban levő templomot Restituáltuk az evangelicusoknak, cum omnibus bonis, pertinentiis, mely a kilencven Restituálandó templomok közül való.

Eodem die ugyanazon Vas vármegyében Kukmer nevű faluban levő templomot Restituáltunk az evangelicusoknak, parochialis házzal, cum omnibus pertinentiis, mely a kilencven Restituálandó templomok közül való.

Eodem die ugyanazon vármegyében Norzidli faluban levő templomot Restituáltunk az evangelicusoknak, ugyanott Kukmeren, cum omnibus bonis, et pertinentiis, mely a kilencven Restituálandó templomok közül való.

Die 1. May. Vas vármegyében Pusztá-Szent-Mihály nevű faluban

levő templomot Restituáltunk az evangelicusoknak, parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven Restituálandó templomok között való.

Die 2. May. Azon vármegyében Bolffan nevű faluban levő templomot Restituáltunk az evangelicusoknak, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven Restituálandó templomok között való.

Eodem die ugyanazon vármegyében Kyczland nevű faluban levő templomot Restituáltunk az evangelicusoknak, parochialis házzal, cum omnibus bonis, et pertinentiis, mely a 90 Restituálandó templomok között való.

Eodem die Samffalva nevű faluban levő templomot azon vármegyében Samffalván Restituáltunk az evangelicusoknak, parochialis házzal cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven restituálandó templomok között való.

Eodem die azon vármegyében Óvár nevű faluban levő templomot Restituáltunk az evangelicusoknak parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven Restituálandó templomok között való.

Die 3-a May. Czem nevű faluban levő templomot azon Vas vármegyében, ugyanott Czemben Restituáltunk az evangelicusoknak, parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven levő templomok között való.

Eodem die azon vármegyében Petney nevű faluban levő templomot Restituáltunk az evangelicusoknak, cum omnibus et pertinentiis (sic), mely a kilencven Restituálandó templomok között való.

Die 4-a May Vas vármegyében a Vepi városban Restituáltunk azon házakat és sessiókat az evangelicusoknak, cum omnibus bonis et pertinentiis, cum ead. exemptione, a mely házakat avagy sessiókat a Vepi templomért adtak. Azon házaknak épületeit megbecsültetvén, azon vármegye esküdtjeivel ugymint Czoytaj Jánossal és molnár mesterekkel 58 forintra, amely 58 forintot mi előttünk letett a Vepi város, ugymint az evangelicusok és Horvát Gergely azon vepi tiszttartó fölvette előttünk, mely sessiók a kilencven Restituálandó templomok között való. A harangot az ur hire nélkül meg nem merte adni a tiszttartó.

Die 7. May Vas vármegyében Ikervárott meghagytuk a malombeli sabatalis portiot a prédicatornak, a mely reoccupálatott volt tőle, a predicator jobbágyát bíróná tette a Sárvári tiszttartó Reczey György akaratjából, a mi azelőtt soha szokás nem volt.

Eodem die azon vármegyében Saár nevű faluban levő parochiához malombeli rét is és hozzávaló földekben is reoccupálatott, a mely malomból 25 köböl buza járna a predicatornak, a sárvári plebánust Varó Jánost hivatván pro informatione, ha ugy a dolog, nem jött, mert authoritással ellen lenne, ha eljönne, más az hogy ő Papoczy Prior, azért azon

málombeli reocupaltatott rét és földeket meghagytuk, mely a paróchiához való, ott is a predicatornak egyik jobbágyát liszthordóvá tettek, a mi azelőtt soha szokás nem volt. Hat sellér avagy jobbágy, a kit a saárvári plebánus bir most is Saaron, a melyek azelőtt a saári paróchiához való volt; Kis Bertalan minthogy Saárvárott lakott superintendens vólt, maga számára foglalta vólt őket, most immár a szerént akarta a plebánus is birnia, azért ezt fölheván.

Die 8-a May Vas vármegyében Kenyeri nevü faluban levő templomot restitultuk az evangelicusoknak parochialis házzal, cum omnibus bonis, et pertinentiis, mely a disturbiumban reocupáltatott vólt el.

Die 9-a May Hegy faluban Soprony vármegyében, a mely malombeli 27 reocupaltakat, megadtuk az evangelicus ministernek, a mely a paróchiához való volt azelőtt is, és ott is a predicator jobbágyát bíróvá tették.

Eodem die Soprony vármegyében Csepregben, a mely kelyhet kívántak az ott való evangelicusok, az ott való papot hozzánk hivatván, kértük tőle, azt mondotta, hogy ő nála két kelyh vagyon, nem tudja melyik legyen az övék, ha megösmerek, ő megadja, azt azért magokra hagyván.

Die 10. May. Vas vármegyében Reött nevü faluban levő templomot Restitultuk az evangelicusoknak, parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinentiis, amely reocupatióban vólt.

Eodem die Vas vármegyében a Lekai templomot Restitultuk az evangelicusoknak, parochialis házzal cum omnibus bonis et pertinentiis. A parochialis házban bentalálván a plebanust, — admonealtuk hogy ki menjen, azt mondotta, hogy harmadnap alatt kiköltözik, a templom kulcsot kézbe nem adhattuk az evangelicusoknak, mivel azt mondotta a céhmester, hogy a száfarné a várba vitte volna, ő otthon nem lévén, a porkolábot hivattuk, az sem jött. Alsó és Felső Szénégetőiek, és Lendek falubeliek is Lekay templomhoz való fáraók, a kik mind kívánták a templomot.

Eodem die Soprony vármegyében Kühalomba menvén, a mely két kelyhek vólt a kühalomiaknak a szentegyházhoz, Stantich Kristóftól kértük két izbe, nem akarta kiadni, azután maga jöven hozzánk, azt mondotta, hogy Nádasdy Ferencz uram ő ngsga hire nélkül senkinek nem adja, avagy Reczey hire nélkül, a Patens mandatumot akartuk olvasni előtte, azt mondotta, öneki semmi köze ahoz, mert nem ő neki adták azt, hanem nekünk, és így abbanmaradt, erővel ki nem vehetük tőle.

Eodem die Soprony vármegyében Felső-Losszi templomot restitultuk az evangelicusoknak cum omnibus bonis et pertinentiis, a mely reocupaltatott vólt.

Eodem die Bonya nevü templomot Restituáltuk az evangelicusoknak, cum omnibus bonis et pertinentiis.

Eodem die Pergelin nevü faluban levő templomot restituáltuk az evangelicusoknak filialissival, ugy mint Gotttharddal, Pubenbendorffal, Sabnezdorffal, Leben-Paunnal, Stanstokkal, és Kukellel cum omnibus bonis et pertinentiis.

Die 11. May Sopron vármegyében Losi városban, mind a két templomot restituáltuk az evangelicusoknak, ugy mint külsőt és belsőt parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinentiis, mind a két templom reocupaltatott vólt tőlök. A kelyheket is kértük Viczay Ádám uramtól, azt mondotta, hogy réz vólt, ő aranyoztatta meg Bécsben, a mi reá költ, ha megadják a városiak, megadja nekik, az ostya sütő vasat az előtt csináltatta, azt azért nem adja meg.

Eodem die Soprony vármegyében Kövesdre mentünk, ott hivatalunk szerint akarván kezdeni dolgunkhoz: a Kálmánczay Sámuel plebanus odajövéen hozzánk, azt mondotta, három országbeli, ugy mint augustanus, evangelicus, Helveticus követők vagyunk, Babilon tornyát csinálnak, mi is azt akarunk csinálni, azt is hordozzuk, azok sem igazán cselekedtek, a kik azt végezték, akár király legyen, avagy ország, azért ő semmi helyt nem ad a mandatumnak, mert nem igaz, mi is hamissan cselekszünk, azt is mondotta, hogy ők a plebanusok Contradicaltanak a 2-dum accordata stunctumról föl is küldettek, azért most is protestál az ellen, magunkat azonkívül illetlen szóval bántott, és utolján azzal concludalt, nem az ország adta azt a mandatumot, és ha kapuja lett vólna a falunak, be sem bocsátott volna bennünket, és ha szintén az ország előtt referalunk, ott is megmondja; elolvastván előtte ezeket a szerint, az ő mondása meg sem tag senki előtt.

Die 12. May Soprony vármegyében Levőre menvén és azon faluban levő templomot restituáltunk az evangelicusoknak parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinentiis. A catholicus rend protestálván ellenünk, semmiképen meg nem engedik (igy), mert ők többen vannak, és ha az evangelicusoknál maradna a templom, készek inkább elmenni a faluból, hogy sem mint oda engednék a templom kulcsát, semmiképen meg nem akarták adni, az evangelicusok 16-an voltak.

Eodem die Soprony vármegyében Czapodon nevü faluban levő parochialis ház reocupaltatott, Gróf Nádasdy Ferencz uram ő ngsza borát árulják benne, mi azért visszaadtuk, az ott való tiszttartónak is Nagy Györgynek mondottuk, ő az ur hire nélkül nem mér semmit cselekedni, értésére adja ő nagyságának.

Eodem die azon vármegyében Pinnye (?) nevü faluban levő földet, a mely a parochialis házhoz való, Bessenyei Istvánné asszonyom

reocupalta és tavaszival bevetette, a melyet ujabban restituáltunk az evangelicusoknak.

Eodem die Soprony vármegyében Nagy-Czenk nevű faluban levő templomot restituáltuk az evangelicusoknak, parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinentiis, és Dávid Czenkyeknek is, a mely reocupaltatott volt tőlök, ott is a predicator számára való jobbágyokból kettőt elvitetett Reczey az ur számára való helybe szállította, ugyanott Nagy Czenken ézelőtt két héttel.

Die 13. May Soprony vármegyében Széplaki templomhoz való földeket és hozzá való szőlőt reocupáltuk volt, restituáltuk cum omnibus bonis et pertinentiis.

Eodem die Sarod nevű faluban templomnak földeiben reocupáltak, a melyet restituáltunk az evangelicusoknak, parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinentiis.

Eodem die Soprony vármegyében Landorff nevű faluban levő templomot restituáltunk Sopronyból az evangelicusoknak parochialis házzal, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven restituálandó templomok közül való.

Die 14. May Mosony vármegyében Czundorff nevű faluban levő templomot parochialis házzal restituáltunk az evangelicusoknak, cum omnibus bonis et pertinentiis, azért ez is a kilencven restituálandó templomok közül való, a plebanus a parochialis házban levén Heiger Miklós, azt mondotta, hogy addig ki nem megyen a parochiából, míg az ő fizetését meg nem adják, a kelyhet pedig azért nem adja meg, a tisztartó Szekel Ferencz meghagyta neki, ki ne adja kezéből.

Eodem die Mosony vármegyében Miklósdorffon nevű faluban levő templomot restituáltunk az evangelicusoknak, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven Restituálandó templomok közül való.

Eodem die Lively faluban levő templomot Mosony vármegyében restituáltuk az evangelicusoknak, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven restituálandó templomok közül való.

Die 15. May Mosony vármegyében Szolnaky templomot restituáltuk az evangelicusoknak, parochialis házzal együtt, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven restituálandó szentegyházak közül való.

Eodem die Mosony vármegyében Német Jagendorffy nevű faluban levő templomot restituáltunk az evangelicusoknak, cum omnibus bonis et pertinentiis, mely a kilencven restituálandó templomok közül való.

És mindezekről adtuk Restitutionalis és Testimonialis levelet azoknak is, a kiknek az előttünk való commissariusok nem adtanak, a kik kívántak tőlünk. — Datum in Nemet Jagendorff die 15-a May Anno 1647.

Idem Balthasar Nadasdy, sk. Joannes Zeghy sk.

A Kaprainai gyűjteményéből vett másolatról közli

Abafi Aigner Lajos.

Egyházi és iskolai krónika.

Németország: A hitvallás iránti hűség a szászországi evang. egyházban. — Egyházi pártok állása Badenben. — Pestalozzi emlékezete. — Vegyes iskolák. Tanítói fizetés. Németek elleni tüntetés Strassburgban.

Graue jéni főlelkész és esperest, a múlt ősszel chemnitzi főlelkésszé választott Szászországban. Mielőtt hivatalába beállítottattna, az illető egyházi hatóság a konzisztorium, következő kérdéseket tüzte eleibe: hiva-e az evangélikus lutheran egyház hitvallásának s lefogja-e tehetni jó lelkiösmérettel a Szászországban kiszabott törvényes papi fogadalmat? Miután Graue mindezekre igennel felelt, tudományos vizsga alá vettetett, noha Jénából búcsúzásakor, az ottani theologiai fakultás által hittudori oklevéllel tiszteltetett meg. A vizgát is dicséretesen kiállván, már semmi nem állott ellent, hogy új hivatalába bevezetessék. A fogadalom, amelyet ő, jó lelkiösmérettel letenni ígérkezett, következő: „Fogadom az Isten előtt, hogy én a Krisztus evangéliomát, ugy amint azt a szentírás, a változatlan ágostai hitvallás s az evang. lutheran egyház többi hitvallásai előadják, őszinte meggyőződésém és lelkiösmérem szerint tisztán s világosan akarom tanítani és hirdetni.“ Mily nagy lett azonban az illetők meglepetése, amidőn megösmerték Grauenak november 19-dikén tartott s nyomtatásban is megjelent búcsúbeszédét, amelyben ő az ágostai hitvallás legfontosabb tanait elavultaknak s az ő nézeteivel ellenkezőknek nyilvánítja. Ez a beszéd azonban, a beállítás előtt csak egy nappal lévén Szászországban ösmertessé, a beállítást magát meg nem gátolhatta ugyan, hanem a megerősítést igenis, és ez, csak akkor következett be, midőn Graue január 18-dikán, az egyházi főhatóság megbizottja előtt ünnepelesen elfogáda az ágostai hitvallást és a szent háromság dogmáját. Vajjon mikor hazudott tehát ez az érdemes modern lelkész ur nagyobb, akkor-e amidőn Jénából búcsúzott, vagy most Chemnitzben, midőn a biztos előtt vallást tett? Egyébiránt csudálni lehet, hogy a szász theologok csak a búcsúbeszédből ösmerték meg az ő irányát, hiszen már 1873-ban megjelent s a jubiláló H a s e hittanárnak ajánlott Die kirchliche Lehrfreyheit című művéből nyilván van, hogy ő a protestans egylet hiva s a szászországi fogadalmat jó lelkiösmérettel le nem teheti. Egyébiránt Szászországban a moderneknek nem is oly könnyű a tréfa, mert épen a közelebbi időkben, a Sulze-féle hasonló esetben, világosan kimondotta a szászországi evangélikusok országos zsinata, miszerént megvárja az egyházi főkormányhatóságtól, hogy az egyház elleni támadásokat nem fogja tűrni, hanem egész komolysággal fellép azok ellen.

Az egész német földön, B a d e n b e n legerősebb a protestans egyletek vagy modernek pártja, és ime itt is, a mint legközelebb Zittel heidelbergi lelkész írta, az összes lelkészeknek csak egy negyed része mondható a protestans egylet határozott hívének, s ezekre nézve is általános az ohajtás, hogy a torsalkodásokkal hagyjanak fel már végre.

Kérjük, nagyon kérjük a lelkész társakat, hogy ezeket s a több eféléket vegyék nagyon komolyan tudomásul és figyelembe, s ha netalán

ismét hangzanék a mi moderneink ajkairól azon szózat, hogy a külföldi protestans theologiai fakultások s a tudományosan képzett lelkészek többsége azon irányt követik, amelynek ők nálunk hirnökei; ha ismét állítják, hogy be van bizonyítva, miszerént az evangéliumi csudák semmi egyebek, mint jámbor regék, stb; hogyha mondom, eféle toborzó szózatok hangzanának: emlékezzenek a lelkésztársak, a mese azon rókájára, amely, valami kalandja alkalmával farkát a csapdában hagyván, midőn hazatért, azt akarta volna csudálkozó és sajnálkozó honfitársaival elhitetni, hogy a haladó korszellem folytán, a művelt országokban sohol sincs már a rókáknak farkok, s ennél fogva, kezdette is társait a legnagyobb ékesszólással rábeszélni, hogy harapdálják le egymás farkát. A rókáknak azonban volt anyi eszök, hogy ezt el nem hitték s a szónokot egyszerűen magára hagyták, mondván: nem állunk rá! Bocsnatot kérek, hogy ily trivialis hasonlatot használok, de úgy tetszik, hogy ez, nálunk legalább ez időszereént sok tekintetben találó.

A merseburgi kormánykerületben 2100 és 750 márk között állnak a tanítói fizetések. Az említett legjobb fizetés 37, a legkisebb két helyen található; a többi számos helyek aztán, e kettő közt ingadoznak. A legjobb fizetések nemcsak kisebb nagyobb városokban, hanem falvakban is találhatóak. Tanítói szabad lak 1384 helyen van s ezek közt 88 nem kielégítő.

A közelebbi időkben, oly városok is, amelyekben a többség politikai s más tekintetben a szabadelvű irányzathoz tartozik, mint pl. Bielefeldben, Hammban stb. a felekezeti jellemmel nem bíró községi iskolákat, amelyeknek érdekében sok helyütt folytonos izgatás történik, egyenesen visszautasították s tul van minden kétségen, hogy ha ez ügynek országos eldöntése magára a német népre lesz bízva, mind a protestansoknál, mind a római katolikusoknál a nagy többség egyenesen a felekezeti jellemmel bíró iskolák barátja lesz, még azon helyeken is, ahol azokat egészen vagy legnagyobb részben a polgári község és állam tartja fen. Arra pedig, hogy éppen hitközség, vagyis felekezet által felekezeti vagyonból alapított és fentartott iskolák az ő felekezeti jellemöktől megfosztassanak s községi vegyes iskolákká téressenek, csekély tudomásunk szerént, eddigelég csak nálunk Magyarországon történt egy időben, nem éppen dicsőséges eredményű izgatás.

Strassburgban, a legközelebbi háboruban lerombolt régi főtemplom helyén, nem sokára felépül az új templom. Már az alap letételéhez, amely ezelőtt négy évvel történt, szándékosan nem hívtak meg a német hatóságok; most a harangokat francia feliratokkal akarják ellátni, holott a templomban, alapittatásától leromboltatásáig, vagyis 1260-tól 1870-ig folyvást németül predikáltak. Mostan tehát, az új építkezés körüli intézkedések, a németek elleni tüntetések végett használnak fel.

Tudva van, hogy éppen a legközelebbi múlt Február 17-dikén volt 50 éve annak, hogy Pestalozzi Henr. János, a nevelésügynek sokat szenvedett, de azért mindég nemes lelkű, világhírű nagy reformátora meghalt, 81 éves korában, Helvétzia Aargau kantonának Birr faluja melletti kis birtokán Neuhofban. Született Zürichben, a zum schwarzen Horn című házban 1746. Január 12. Korán árvaságra maradván, sok szenvedés, türés, nélkülözés, de ezek mellett az isteni gondviselésbe

vetett igaz hit s őszinte jámbor vallásosság voltak gyermeki s ifjui korának kísérői és vezérei. Akadémiai tanpályáján először a theologiai, azután a jogi tudományokat végezte el. Tüzetesen tanulta az elméleti és gyakorlati gazdaságot is, s nevelési irányzatának egyik jellemvonása épen az volt, hogy a hasznos gyakorlati munkásság s ügyesség össze legyen kötve a vallásos és tudománybeli oktatással. stb. Életének egész törekvését, önmaga, egy helyütt a többek közt, következőleg jellemzi: „Én, általában a tudományok, művészetek s mesterségek kezdő pontjait akartam megkönnyebbiteni a nép számára, s felgyújtani azon óriási sövényt, amely Európa alsóbb néposztályát, hátrább veti dél és észak barbárainál. Ohajtottam, hogy ezen sövény, az én sirhalmom mögött világosságot terjesztő lángba boruljon. Most jól tudom, hogy én, csak egy gyenge eleven szönet tettem a nedves szalmába; de látom, hogy szél közelget és nem is messze van már; feléleszti ez, az én gyenge szenemet s körülte a szalmát lassanként szárasztja. Igenis! bármily nedves legyen is, még most itt közelemben, égő tűz léssen itt.” — Minden kétségen túl van az, hogy Pestalozzi nagy ember volt, s így természetes, hogy a német protestans paedagógok több ponton, kegyeletes ünnepélyeket rendeztek az ő emlékezetére, sőt még Pesten sem felejtkeztek el egészen róla. Ami különben, a mostani szabadelvű és finom tapintatu udvarias korszakban nagyon is természetes vala; mert hogyha Pestnek épen protestáns nevet viselő emberei is, tényező részt vettek azon ünnepélyen, amely az ez előtt száz évvel, a hazai alkotmányosság és protestantismus gyászos emlékü letapodtatásának idején kiadott, jezsuiták által készített s az akkori legműveltebb és legtekintélyesebb magyar protestánsok által is, léhasága, pápistasága és törvénytelenége miatt ismételve és határozottan visszautasított **Ratio Educationis** magasztalására tartott: akkor méltó volt, hogy a szabadelvűségnek és méltányosságnak, korunkban s hazánkban oly szépen ragyogó napjából a Pestalozzi sirhalmára is jutott „ha több nem, — egy sűgár.” De hát a protestáns s épen a református főiskolák miért hallgattak? Nem baj, csak tudományban, vallás iránti hűségben legyenek naponként hivei Pestalozzinak! Különben is, kivált Debrecenben, az alapítványilag megrendelt és kötelezett kántusos ünnepélyek száma mahólnap annyira fog szaporodni, hogy egy Pestalozzinak aligha jutna hely; ha pedig, a pénzt hagyományozók mellett, azoknak emlékezetére is ünnepélyt rendeznénk, akik nemcsak pénzt, hanem szellemet és jogot is hagyományoztak, mint pl. némely erdélyi fejedelmek, nagy tanférjak stb: akkor az iskolai év jó részét ilyen ünnepélyekkel kellene eltölteni. — A Pestalozzi nevével végre meg kell jegyeznünk, hogy ha a magyar protestans iskolák (nemcsak a főiskolákat értem) elmulasztották is a Pestalozziról való megemlékezést: tehát mégis akadt a széles magyar hazában és pedig épen Debrecen közvetlen közelében egy helvét hitvallásu református egyházmegye, a melynek némely papja s különösen esperestje, bizonyosan öntudatlanul ugyan, de mégis csakugyan tett egy immortal koszorut a helvét és református Pestalozzi sirjára. A felső-szabolcsi traktus, vagyis annak csak néhány papja és esperestje volt ez. Ezek az urak, ha jól tudom, épen a tiszántuli egyházkerület által hozzájuk is, fájdalom! leküldött népiskolai tanterv felett tanakodván, kimondották, hogy a bibliai csudák tanítását ki kell küszöbölni a népiskolákból; mert... mert...

Tehát ezek a tudós urak épen azt akarták volna gunyosan ellökni, nemcsak maguktól, hanem a református keresztyén szülék gyermekeitől is, amihez a református sőt épen reformátor nagy paedagóg Pestalozzi, kiváló mértékben ragaszkodott. A felső szabólcsi egyházmegye köz könyvtárában, sőt több egyes papjainak könyvtárában is, hihetően megvan az *Altes und Neues* című nem orthodox protestans folyóirat, amelynek több egyetemi hittanárok, mint pl. Hagenbach, Palmer, Lange Péter, Oosterzée is munkatársai valának. Ezen folyóiratnak 1872-dik évi folyamában, a 165 stb. lapokon olvashatták *Lex wiesbadeni képezdei igazgató* következő című értekezését: *Pestalozzi und die W under Jesu*, s láthatták ebből hogy neveléstani szempontból s épen a Pestalozzi irányzata szerint is mily nagyfontosságú és hasznú a bibliai csudák tanítása. Kétségen kívül forgatták a felső-szabolcsi lelkészársak is, Helvétzia egy későbbi nagy paedagogjának *Scherr Tamás* a kézi könyvét is, amely Zürichben, 1847-ben jelent meg őt, jó vastag kötetben. Ezen Scherr Tamás már *Patakról* is több ízben magasztaltatott s így nagy tekintély lehet Felső Szabolcsban; ugyan kérem vegyék elő s nézzék meg, hogy vajjon kiveti-e az iskolákból a bibliai csudákat? No de hát már Scherrt is tulszárnyalhatta a „korszellem,” különösen a felső szabolcsi némely uraknál, tehát kérem, vegyék elő, mert hiszen közelükben kell lenni a helvét pl. zürichi, az amerikai vagy bármiféle protestans népiskolák tankönyveit: és mondják meg, hogy melyikből vannak kilökve a bibliai csudák? Vagy vegyék kérem figyelembe *Schenkel* heidelbergi egyetemi *modern* hittárnak, a bibliai csudák tanításának épen népiskolai jogosultságáról szóló mult évi azou nyilatkozatát, melynek főbb eszméit ezen folyóirat is közölte. A felső szabolcsi esperest és adatusai tehát, egy az összes protestans keresztyénség mezején még eddig példátlan merényletet követtek el a józan oktatás és nevelés ellen; épen ilyet követtek el a theologia ellen is, mert aki a bibliai csudákat általában és kereken visszaveti, sőt épen gunyolja is, az a dolog természete szerint, tényleg elhagyta a bibliának istenrőlí bitét is s hogy a ki ezt elhagyta, miképen tarthatja magát evangyéliomi keresztyónnek: annak megfejtését a felső szabolcsi modernek mestereitől várjuk. — De bárhova gondoljunk, mégis nagyon szomorú dolgok az ilyenek Uraim! mert a többek között, elvégre még azt a kis becsülést és részvétet is elvesztjük, a melylyel eddig külföldi hitfeleink, leginkább hitökhöz mind halálíg hű s azért sokat szenvedett őseink emlékezete iránti kegyeletből, irántunk s egyházunk és iskoláink iránt eddig viseltetének.

Anglia: Áttérés.

Angliában eddigelé lehetetlen volt az, hogy valaki a keresztyénség kebeléből a zsidóságra lépjen; az ilyen szándéknak el kellett hagyni Angliát s valahol másutt hajtani végre az áttérést. A legközelebbi időkben az egyházi főhatóságok oly módosításokat tettek a szabályon, melyek szerint most már a zsidóságra lépés megtörténhetik Angliában is, de folyvást igen nehéz feltételek mellett. Az áttérésre engedélyt kell kérni az illető egyházi főhatóságtól, és ez a legszigorubbán megvizsgáltatja, hogy vajjon tiszták-e az indokok s az áttérni akaró ösmeri-e a zsidóság tanait s hajlandó és képes-e szigoruan megtartani a szertartási

törvényeket? Talán tulkevénynek látszik a rendszabály némelyek előtt, épenugy, mint a minap általunk is felemlített berni? Azonban itt, eszünkbe jut, hogy nekünk magyar protestánsoknak is kellene már valamit tennünk arra nézve, hogy miként fogadjuk a hozzánk átjövőket. Esetek voltak s vannak, hogy oly egyének, a kiknek fogalmuk sincs vallásunkról, tisztán és egyedül házassági vagy más anyagi érdek miatt jönnek át hozzánk és mi, minden további aggodalom nélkül egyszerűen beigtatjuk őket egyházunk tagjai közé. Nem így van ez a külföldi protestánsoknál s épen az északamerikai reformátusoknál s nem volt így magyar őseinknél sem. Itt pl. a tiszántúli egyházkerületben Bihar megyében, a jelen század harmincas éveit egyikeben, egy művelt magyar unitárius egyén, az egyházkerületi közgyűlés utasító rendelete szerént, csak akkor vétetett fel felekezeti tagjai közé, midőn hitéről ünnepélyesen vallástett és forma szerint megkereszteltetett. Huh! még ekkor uralkodott ám, borzasztó orthodox sötétség Debrecen tájékán!

Helvétzia: Nagy feszültség a pártok között. — Hyacinth atya Bazelben.

Van Helvétziában egy „protestáns egyházi segélyegylet.” Ennek bázeli ága, a múlt február hó 16-dikán tartott egy népszerűlést, amelyben egyhangulag elhatározottak, hogy az olyan gyülekezetek, amelyek az ugynevezett reformot vagy modern tant elfogadták, egyáltalában nem segélyeztetnek többé, mert ezek a bibliai evangélium alapjáról lelépetteknek, tehát olyanoknak tarthatók, amelyek az egyletnek segélyezni, a többségben lévő egyleti tagok lelki-ösmeretének sérelme nélkül, nem lehetne. Ebből nagy hirlapi harc keletkezett egész Helvétziában; de a mint az eddigi jelek mutatják, a nagy türelmetlenséggel vádolt bázeliak sehogy sem akarnak tágitani és megijedni. Mindenesetre elszomorító az ilyen viszály. Már korábban is Helvétziában s épen Bazelben ugy állott a dolog, hogy a reformer lelkészszel, a nem reformer, urvacsorájában együtt nem részesült, mert tagadta hogy közöttök hitközösség volna.

Múlt február hó 4-dikén Hyacinth atya Bazelben tartott egy nagyszerű előadást a végítéletéről, és pedig 1. a vádlottakról, 2. a bíróról, 3. a törvénykönyvekről és ítéletről. Az előadást rendkívül tartalomdusnak, szépnek és meghatónak írják; theologiai irányzata egyenesen evangéliomi pozitív volt. E nagy szónok, hazájában Franciaországban is szándékozik előadásokat tartani, de a klérus jó előre kivitte, hogy ezek csak erkölcsi, nem pedig egyszersmind vallásos tárgyakról is szólhatnak.

Franciaország: Egyetemek reformja. Népiskolák felekezeti jelleme.

A Waddington miniszter által készített terv szerént, a Franciaországi egyetemek a németországiakhoz sokban hasonlóknak fognának lenni. A különböző városokban levő egyes fakultások vagy eltöröltetnének vagy kiegészítettetnének négy, t. i: orvosi, jogi, természet s mértani, nyelvészeti s széptani fakultásokká; tehát a theológiának itt sem lenne helye az egyetemen.

Legközelebb egy francia bonapartista lap rágalmazás miatt elítél-

tetett, mert Jules Simon miniszter nejére alaptalanul reáfofgta, hogy az, Páris ostroma alatt némely népiskolák ből a feszületet káromkodások között eltávolíttatta. A birság és a perköltség mintegy 5000 frankot tesz. Bizonyosan oly elemi leányiskolákról van szó, amelyek f-letti kormányzó választmányának a miniszterné tagja vagy elnöke lehetett. Előttünk az egész eset csak annyiban érdekes, amennyiben mutatja, hogy a párisi népiskolákban ott kell állani a feszületnek, s miért ne, ha hazánkban, némely községi iskolában is ott áll vagy legalább állott az?

Olaszország: Egy derék bibornok halála. A biblia és a jezsuiták.

A mult évi december 17-dikén hunyt el Rómában, a nemes jellemű Patrizi Konstantin bibornok, a ki még 1836-ban lépvén a bibornoki testületbe, főfő eszközlője volt annak, hogy a mostani pápa, aki folyvást legbensőbb barátja volt, emeltetett a pápai székbe. Patrizzi mint szelid, békés jellemű ember, került minden zajos szereplést; de annyival hívebben segítte a szegényeket. Évi jövedelméből, a mely mintegy 100,000 lirát tett, saját háztartására csak 20 ezeret használt fel, 80 ezeret a különféle szenvedők segéllésére fordított. Halálos ágyán megmondotta rokonainak, hogy nekik semmit sem hagy, hanem mindent a szegényeknek. Végső perceiben ezt is mondá; ugy hiszem, hogy ellenséget nem hagyok magam után egyetlen egyet sem. Tiszteletre méltó szép és nemes jellem!

Mint különös jelenséget jegyzik fel a külföldi lapok, hogy C u r c i jezsuita író, a ki 1870-ben azon szellemi hasznokról értekezett, a melyek a pápa világi hatalmának elvesztéséből fognak következni, legközelebb a négy evangyéliomot olaszra fordította s magyarázatokkal ellátva kiadta Florencben; e mellett igenerélyesen felhívja hitfeleit, hogy az evangyéliomot buzgón olvassák, mert az által fog a nép új életre ébredni. Mindenesetre különös jelenség, ha elgondoljuk, hogy még 1824-ben XII. Leó pápa oly rendeletet adott ki, a melyben egyenesen rosszalja a szentírásnak nemzeti nyelvekre való lefordítását, ami, szerinte a Krisztus evangyéliomának elcsavarása, vagyis emberi sőt ördögi evangyeliommá változtatása lenne. Az újabb időkben már e tekintetben s talán épen az oly sokszor kárhóztatott bibliaterjesztő társulatokra nézve is szelidült Róma álláspontja.

Rövid irodalmi szemle.

Hazai irodalmunk mezejéről ez uttal a következő kevés számú hozzánk beküldött jelenségeket említhetjük fel:

Balog F. hittanár. Tájékoztató pontok a theologia terén. A magyar protestans modernismus és haladó orthodoxia szembesítése. Lenyomat az Evangy. prot. Lap februári két számából. Debrecen. Csáthy. 8r. 27 l. Ára füzve 25 kr.

Rácz Miklós, kun-hegyesi ref. lelkész. Egyházi beszéd az év első napján. Debrecen, 1877. 8r. 15 l. Ára 18 kr. A tiszta jövedelem a kunhegyesi orgona alapjára adatik,

Megjelent a Vass Jenő és Dengi János által szerkesztett Falusi könyvtár második évfolyamának első füzete. Megjelenik

havonként, szines boritékban, könyvecske alakjában, mintegy 48 lapon. Előfizetési ára egész évre 1 frt. 20 kr. mely Vas Jenőhoz Berettyó-Ujfaluba, vagy Debrecenbe Csáthy K. könyvárushoz küldendő.

Kiss Áron szathmári ref. esperest ur előfizetést hirdet ily című műre: A Szathmár megyében tartott négy első protestans zsinat végzése, hű magyar fordításban. stb. -- Az erdődi, óvári és csengeri zsinatok végzéseit fogja tartalmazni, történelmi bevezetésekkel mintegy 4—5 nyomott iven. Előfizetési ára 50 kr, amely Porcsalmára küldendő, ahonnan az előfizetők postán, bérmentve fogják megkapni példányaikat.

A debreceni főiskolai hittanszaki önképző társulat könyomatu *Közlönynek* jelen évi februári száma is megjelent érdekes tartalommal. Minél helyesebb irányt, hű kitartást, sikert és áldást kívánunk az ifjuság önmunkásságához!

A külföldi irodalom mezejéről már igen sok és érdekes műveket említhetnénk fel, csak kellő terünk és időnk lenne reá; de ezekben, fájdalom! folyvást szűkölködünk. Legyen elég tehát ezuttal, csak a következők rövid felemlítése:

Die christliche Predigt in der evangelischen Kirche Deutschlands. Sammlung geistlicher Reden über die Evangelien des Kirchenjahrs. Herausgegeben von W. Stöckicht. Wiesbaden. Nieder. 1876. Nagy Sr. VIII és 680 lap, Ára 8 márk.

Tartalmaz öszvesen 67 egyházi beszédet, az egyházi év folyamának rendi szerént. A szerzők között ott látjuk Lechler és Fricke lipcsei, Beyschlag hallei, Chriestlieb bonni egyetemi hittanárokat, — Martin kasseli, Erdmann boroszlói, Jaspis stettini, Braune altenburgi, Brückner berlini general szuperintendenseket, Gerock stuttgárdi, Kögel berlini nagyhirű lelkészeket és egyházi szónokokat. Általában ez a gyűjtemény a legbiztosabb mutatója a jelenkorból annak, hogy mit és miképen prédikálnak a legkitünőbb német protestans lelkészek. — E kötetet, amely, mint címe is mutatja, csak a vasárnapokra és ünnepekre kiszabott evangyéliomiszakaszokról szól, még másik kettő fogja követni, a melyek közül az egyik az episztolákról, a másik pedig szabadon választott vezérigékről fog hozni egyházi beszédek. Kérem, ne várják a lelkésztársak e két kötet megjelenését, hanem legalább az egyházmegyei könyvtárak számára, szerezzék meg minél előbb ez elsőt s ebből lelkési értekezleteken és egyébként is igyekezzenek minél tüzetesebben megösmerni a német protestans egyház több kitünő jeles szónokát. Egyáltalában nem tartoznak ezek a hitvallásokhoz merevül ragaszkodó orthodoxiához, de a protestans egylethez s modernizmushoz még kevésbé. Ők az evangyéliomi pozitív alapokon állanak s azon irányzatnak hívei, amely hitünk szerint, minden szélsőségektől távol, nem kevés sikerrel munkálja mind a theologiai tudományosság mind az Isten országának ügyét. Az említett egyházi beszédek legnagyobb része nemcsak mindenesetre tanulságos, hanem gyakorlati szempontból is használható. — Nálunk az egyházi beszéd és könyörgés féle diktziók, a közelebbi időkben gombamódra szaporodnak, s legnagyobb részökben minden van, csak evangyéliom nincs. Nagyon kívánatos sőt sürgető szük-

ség tehát, hogy okuljunk a külföldi jeles példányokon, anélkül, hogy legtávolabbról is rabszolgai követésökre szánók el magunkat.

Van Oosterzee J. J. Zum Kampf und Frieden. Vier akademische Vorträge und fünfzig Aphorismen. Gotha. 1868. Kis Sr. 180 l. Sieben Vorträge. Ein Beytrag zur Charakteristik der gegenwärtigen Bewegungen auf theologischem und kirchlichem Gebiete. Übersetzt und herausgegeben von F. Meyeringh. Gotha Perthes. 1875. Kis Sr. 283 l. A kettőnek ára 5 m. 20 pf.

Van Oosterzee jelenleg az utrechti egyetemen hittanár s a most élő protestans theologusok egyik legkitünőbbike. Neki rendes szokása, hogy csaknem minden iskolai év kezdetén tart egy olyan terjedelmes — nem szónoklatot, — hanem tudományos, de azért világos és könnyen érthető előadást, amelyben az egyházi élet és theologiai tudomány valamely épen szőnyegen lévő korszerű kérdését fejtegeti. Ime, ilyen előadások gyűjteménye a címzett két füzet is. Bővebb tájékozásul feleltem a tárgyalt kérdéseket is, amelyek következők:

Miként kell legyőzni a modern naturalismust? Naturalismusnak azon irányt nevezi, a melynek a holland, helvét s ezek után köztudomás szerint, a magyar reformerek is hivei.

Tanuljunk-e még tovább is theológiát vagy ne?

Melyik theologia az, amely képes kiállani a jelenkor viharait?

Melyik theologustól lehet valami jót várni az egyház jövődjére nézve?

Reformátzio és revolutzio. Ötven Aphorisma. Szerző ezeket az Evangelikus szövetség Amsterdamban tartott nagy gyűlésére írta, és ott, a jelen volt theologusok körében elő is terjesztette. Ezek azok, amelyek Oosterzee egyik jeles tanítványának, a kitünő képzettségű s fájdalom korán elhunyt Deák Mihály nagykorösi volt tanárnak fordításában, e folyóirat 1875-dik évi folyamában a 363 stb. lapon megjelentek: Hitvédelmi alap-tételek stb. cím alatt.

A címzett gyűjtemény második kötetében, következő tárgyú előadások vannak:

A keresztyén vallás a valódi humanizmusnak legjobb tanító mestere.

A keresztyén theologia a hitnek tudománya.

A tudományok királynője.

A szív theológiája.

Oratio, meditatio, tentatio.

A keresztyénség önfelemésztődése.

Az evangyéliomi történet és a modern kritika.

Láthatja a tisztelt olvasó, hogy mily érdekes s mily korszerű tárgyakról szólnak ezen előadások, amelyek valóban megérdemlik, hogy mind lelkésztársaink, mind theologus ifjaink minél tüzetesebben tanulmányozzák azokat.

Oosterzee eredetileg hollandus nyelven írta több műveit, de a kitünőbbeket az ő saját eszközlése és helybenhagyása mellett, csakhamar megjelenésök után németre fordítja legtöbb esetben az ő egyik szemé-

lyes jóbarátja Meyeringh F. fahrlandi lelkész Potsdam mellett Poroszországban.

Minthogy régolta határozott meggyőződésem az, hogy különösen reánk mostani magyar református lelkészekre nézve, egyetlenegy élő theologus sincs, a kinek művei minden tekintetben hasznosabbak s célszerűbbek lehetnének, mint a Van Oosterzééi: ennél fogva, lelkemből óhajtván azoknak közöttünk minél szélesebb körben való elterjedését, — röviden és időrendben megnevezem a nálam meglevőket:

Zeugnisse des Evangeliums, aus der holländischen Kirche in Predigten van Oosterzees u. A. Elberfeld 1855. 1858. 8r. Ezek tehát templomi egyházi beszédek magától Oosterzeétől s másoktól; mert, hogy mellékesen megemlítsem, szerzőnk, mielőtt hittanárrá lett volna, több évig gyakorlati lelkész volt. Vajha így volna ez nálunk is, vagy ha már ez úgy nincs, legalább hittanáraink minél gyakrabban predikálnának, kitűnő alkalmaknál, nagy gyülekezetek templomaiban úgy amint ezt, a legjelesebb német protestans egyetemi hittanárok közül többen, mai napig teszik. Határozottan merjük állítani, hogy a tanárok minél gyakoribb ily foglalkozása, nemcsak egyik óvószert lenne mind az orthodoxia mind a modernizmus tulzásai ellen, de általában is jótékony hatást fogna gyakorolni az ifju predikátori nemzedéket képző tanáraink egész működésére. — A címzett gyűjteményből nálam csak az 1 és 3 6-dik füzetek vannak meg. Ezek összesen 14 egyházi beszédet tartalmaznak, a melyek közül csak hat az Oosterzéé.

A Lange-féle nagy Bibelwerkben, Lukács evangyéliomának magyarázata Oosterzeétől van: Bielefeld. 1859. Nagy 8r. 410 l.

Geschichte oder Roman? Das Leben Jesu von Ernst Renan vorläufig beleuchtet. Hamburg, 1864. Nagy 8r. 58. Ebben tehát Renan hirhedt művét bírálja előlegesen.

Das Bild Christi nach der Schrift. Hamburg. 1864. 8r. 402 l. — Szerző még rotterdami pap korában irt s adott ki hollandus nyelven egy Christológiát, három kötetben. Az első az ó, a második az új szövetség christológiáját tartalmazza, a harmadik pedig a két elsőből vett eredményeket foglalja össze, s im ennek a harmadiknak szabad fordítása már a címzett mű, nem annyira tudósok mint a nagy közönség s általában olyanok számára akik „tudni akarják hogy kibe hisznek.“

Die Theologie des neuen Testaments. Ein Handbuch für akademische Vorlesungen und zum Selbststudium. Barmen, 1869. 8r. 268 l. Igen célszerű akadémiai vezérfonal; amelyet mi lelkészek is sikerrel használhatunk.

Apologetische Zeitstimmen. Gütersloh. 1868. 8r. 317 l. Ezek, hitvédelmi tartalmu és irányzatú egyházi beszédek, válogatva szerzőnek rotterdami és utrechti predikáziói közül, mert Utrechtben is gyakorta szokott ő predikálni az egyetem templomában. Azt mondja itt a többek közt az előszóban: Közepette az evangyéliomi keresztyén hittől való azon arcátlan és folyvást növekedő elszakadásnak, amely nemcsak az én hazám protestans egyházában, hanem külföldön is mutatkozik, — az idők jeleit értő predikátornak is kiváló kötelessége az,

hogy legalább néha néha, apologéta, hitvédelmező legyen a szószéken.“ stb. Ez a kötet 13 egyházi beszédet tartalmaz, az evangyéliomi keresztyénség több fő tanairól. Némelyik beszéd nagyon terjedelmes, de oly szépen és világosan van az rendezve mind, hogy a mi gyakorlatunkhoz képest 3—4 külön egyházi beszédet is nem fordíthatunk, hanem saját felfogásunk és izlésünk szerint átdolgozva írhatunk egy némelyikből.

Christus und sein Platz in der Geschichte der Welt und der Menschheit, in der Theologie, insbesondere der Glaubens und Sittenlehre, im persönlichen und gemeinschaftlichen Leben. Ein apologetischer Vortrag. Elberfeld. 1871. 8r. 54 l. Ezt németre egy porosz polgármester fordította, magyarra pedig az én bizodalmas felszólításomra, az említett jó emlékezetű Deák Mihály, szinte e folyóiratnak 1875-dik évi folyamában.

Szabad legyen ismételve ajánlani evangyéliomi protestáns keresztyén hitünk minden barátjának szives figyelmébe Oosterze műveit, amelyeknek tanulmányozása kivált korunkban felette szükséges és bizonynyal hasznos is leend. Különös nyomatékkal meg kell jegyeznem, hogy Oosterzee teljességgel nem tartozik a konfesszionalis orthodoxiához, s ahoz még kevésbé; amely egyik legújabb hazai reformer felfogás és meghatározás szerint abban állana „hogy feltétlenül ragaszkodni kell a keresztyén hitigazságok azon formáihoz, amelyek a konfessziókban nyertek kifejezést; azoknál tehát meg kell állapodni, mert a legkisebb eltérés heterodoxia.“ Nem kutatom, hogy az érdemes meghatározó, vajjon hol tanulhatott ösmerni ily orthodoxiát, csak azt jegyzem meg, hogy Oosterzeé, a nemrég elhunyt Hagenbach s a most is élő Lange Péter, Christlieb, Dornier, Goltz, és több más kitünő egyetemi hittanárokkal együtt, az említett orthodox iránytól épen oly távol van, mint a modern reformerekétől. Az én csekély véleményem szerint, nekünk is legjobb lenne mind a gyakorlati élet mind kivált az irodalom s tudomány mezején távoztatni ama szélsőségeket, melyek közül különösen a reformereké, ma jórészen tulhelyezkedett az evangyéliomi keresztyénség határain. Én részemről, mindég örömmel vallottam s vallom nem bitemre nézve, hanem a theologiai ösmeretek és irányzatok mezejére vonatkozólag, — különösen Hagenbachot tanítómnak, mesteremnek, tanácsadómnak s nem is gondolnám hogy valaha, lényeges dologban, ő velem homlokegyenest ellenkezésbe jöttem volna. Sohasem mondtam, hogy a XVI-dik századi hitvallásoknál, mint feltétlenül tökélyes formuláknál és véghatárpontoknál meg kell állapodni; mindenkor őszinte örömmel üdvözöltem én is a valódi tudományos haladás biztos és szilárd eredményeit; a föld legműveltebb protestáns népeinek egyházi és iskolai ügyeit, helyzetét, irodalmát, épen saját tájékozódásunk és okos haladásunk érdekében, e szük terü folyóiratban, talán ösmertettem én is legalább a ránylag oly mérvben mint bármelyik a létezett és létező magyar protestáns, lapok és folyóiratok között. Midőn tehát mindezek mellett is, az én igen tisztelt reformer barátaim, engemet is, és pedig néha-néha kiválóan, merev orthodoxnak, a haladás és szabadvizsgalódás ellenségének, áruelőjának s többféleképpen tartottak, vagy hirteltek, — azt, én részemről legfelyebb csak mosolyogtam. Szükség, hogy az eféle megtisztelő címek miatt, elvbarátaink közül senki vissza ne rettenjen, sőt még csak egy

percig is elne némuljon. — „Jaj tinéktek, ha mindenek jót mondanak tifeőőletek.“

Ahlfeld Friedr. Ein Kirchenjahr in Predigten. Halle, Mühlmann. Sr. X. és 770 lap. Ára 8 márk. Tartalmaz 68 predikációt az egyházi év rendi szerint.

Örülök, hogy a fentebbi irodalmi termékek után, egy azokhoz minden tekintetben méltán sorozható remek tartalmu művet is megemlíthetek ez uttal röviden. Ahlfeld, lipcsei egyik evangélikus lelkész, régen egy van ösmerve mint korunk igazán kitűnő, magasztos szárnyalásu, elragadó egyházi szónoka. Ő predikátziós gyűjteményekben s folyóiratokban nem szokta műveit, legalább tudomásom szerint, közleni soha. Igen számos egyházi beszédei jelentek már meg önállólag s nagy elterjedésnek örvendve. Remélem, hogy a magyar református lelkészek közül is sokan közvetlenül ösmerik az ő egyik vagy másik művét. Dolgozatainak legujabb, fent címzett gyűjteménye valóban korszerű művet tartalmaz. Ahlfeld irányának s szellemének némi ösmertetéseül im álljanak itt az előszóból következő pontok:

„Ezelőtt mintegy 25 évvel adtam én ki egy évfolyamra való egyházi beszédeket, az evangéliomi régi perikopák felett. Mennyire megváltozott ezen idő alatt az egész szellemi élet ábrázatja! A világ gyűlölete az Ur ellen és az ő egyháza ellen hatalmasabbá lett. A hitelenség és istentelenség a szó legvalódibb értelmében arcátlanabbul lép elő. A természettudományok kevélysége megnőtt, mint az árnyék a nap hanyatlásakor. Oly emberek, akik az Istennek dolgaiba csak olyforma mélyen hatottak be, mint egy kapargáló csirke a föld felületébe, Góliáth homlokkal csufolják az Istennek kijelentését. Az állam hideggé lön az egyház iránt nem akar többé védője és ápolója lenni a mennyei javaknak. Néhol, ércököllel nyomja az egyházi hivatalt s öröket állít a templomajtók elé. Nehány hét mulva még északi Németországban is, az oly jegyesek akik között százból csak egy is alig kivánta a polgári házasságot, kényszerítve lesznek esketés végett a városházához menni. — Az iskola, az egyháznak ez édes leánya, kit ő nagykoruvá nevelt és szive vérével táplált, legnagyobb részben elszakadt ő tőle. — Konfesszió és unió nyílt harcban állanak egymás ellen. A hívő unió a hitelent lerázni erőlködik magáról; mint Laokon a kigyókat, amelyek őt és fiait körül szoritva tartották. — Minden hívő érzi, hogy nagy szükség van tisztán érthető világos és szilárd hitvallásra. — A Protestans egylet, amely keresztyén címer alatt, régi rátzionalizmust és pántheizmust árul nagy ólcsón, az említett időköz alatt, „gyermek volt és már megvénhedett“. stb. stb.

Mindezekből aztán Ahlfeld azt hozza ki, hogy az időkhöz és körülményekhez képest kell módosítani, irányozni nem magát az ígét ugyan, hanem igenis annak hirdetését. „A régi de azért örök ifju ige világosítsa meg sugaraival az időnek minden ujjabb tüneményeit s noha ezek a társadalmi s egyházi élet mezején gyakrabban változnak mint a felhők, ködök és színek a hegyi tavakon: de azért minden alak a régi ígétől nyeri nevét és ítéletét. Minden évnek megvan a maga uj feladata.“ stb.